

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ ТА МАСОВИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

До захисту допустити:

зав. кафедри

« ___ » _____ 2021 р.

**«ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНИЙ УРОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В
КОНТЕКСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ»**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти
другого (магістерського) рівня
вищої освіти
освітньо-професійної програми
«Середня освіта. Українська мова та
література»

Тарапати Єлизавети Володимирівни
Науковий керівник:

Мороз Оксана Анатоліївна, кандидат
філологічних наук, доцент кафедри
української філології МДУ

Рецензент:

Сидоренко Олена Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри мовних та
гуманітарних наук № 3 Донецького
національного медичного університету
(м. Маріуполь)

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« ___ » _____ 20__ р.

Маріуполь – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ДИСТАНЦІЙНЕ ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ.....	9
1.1. Поняття про особистісно зорієнтований підхід.....	9
1.2. Особливості застосування особистісно зорієнтованого підходу до вивчення фразеології	20
Висновки до першого розділу	31
РОЗДІЛ 2. ЕФЕКТИВНІСТЬ ОСОБИСТІСНОГО ЗОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ЩОДО ФРАЗЕОЛОГІЇ	33
2.1. Дистанційне навчання фразеології	33
2.2. Метод дослідницьких вправ	41
2.3. Креативні методики навчання фразеології	47
2.4. Самостійна робота у вивченні фразеології	55
Висновки до другого розділу	58
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКИ УРОКІВ ФРАЗЕОЛОГІЇ	60
3.1. Урок фразеології із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій	60
3.2. Урок фразеології із застосуванням дослідницького підходу	66
Висновки до третього розділу	71
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	76

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогодні стрімко змінюється освітня парадигма, висуваються все нові й нові вимоги до учасників освітнього процесу. Сама школа зазнає значних змін, що стосуються як учителя, так й учня. Діяльність учителя у XXI столітті повинна базуватися не на авторитаризмі, не на примусі й постійному контролі, а передбачає партнерство. Учень же будує власне навчання на мотиваційній діяльності, на прагненні виконувати завдання свідомо, аби стати в майбутньому затребуваним фахівцем. На переконання дослідників, «сучасному суспільству потрібний новий тип особистості – цілеспрямованої, ефективної, відповідальної, успішної, активної» [80, с. 5]. Особистості – з критичним осмисленням подій, самої себе, здатної творити, насамперед себе як майбутнього фахівця.

Школа XXI століття покликана допомогти дитині зрозуміти життя, навчити орієнтуватися в різних ситуаціях. Школа повинна навчити дитину читати тексти й критично їх осмислювати, аргументувати власну позицію.

Сьогодні актуальною є концепція «Нової української школи». Стрижнем цієї концепції є школяр, учень, дитина, яка мотивована до здобуття знань. Такий підхід загальновідомий і здобув визнання як дитиноцентричний (Д. Дроздовський, І. Кучеренко). І програма, й урок, і зміст, і методи навчання – усе скероване на потреби та інтереси учня.

Сучасна школа у центр висуває компетентнісний підхід до навчання, про який багато пишуть у лінгводидактиці, – Н. Бондаренко, І. Кучеренко, М. Пентилюк та інші. Д. Дроздовський зауважує: «Нова школа компетентнісно зорієнтована, тобто забезпечує перехід від школи знань до школи умінь» [27, с. 2]. Якщо школа XX століття просто механічно давала знання, теорію, то нині вона передбачає розвиток умінь і навичок. І саме останні визначають зміст поняття «компетентностей». На думку лінгводидактів, компетентності – сукупність знань та умінь, що дозволяють учневі розв'язувати складні навчальні завдання [27, с. 2]. Компетентнісний

підхід у викладанні української мови дозволяє реалізувати якраз дитиноцентризм, «коли головним стає учень, який навчається...» [22, с. 9].

З-поміж усіх компетентностей найголовніша – комунікативна. У законі «Про освіту» на першому місці – володіння українською мовою як державною. Навчання української мови складає зміст мовної освіти в загальній школі, або мовно-літературної точніше. У процесі навчання української мови дитина повинна навчитися її цінувати, і через пошану ідентифікувати себе як члена національної спільноти. Результат – компетентний мовець, який може себе національно та духовно презентувати. На думку І. Хом'яка, «метою мовно-літературної освітньої галузі є розвиток здатності спілкування для духовного, культурного й національного самовираження» [109, с. 2].

Компетентнісне навчання ефективне в межах особистісно орієнтованого підходу, такого, що виділяє потреби, інтереси учня і ставить їх у центр освітньої парадигми. Приділяти увагу практичним навичкам учня – це основне в межах зазначеного підходу. Не просто навчити мови, а навчити тому, як правильно вживати різні мовні одиниці, наприклад, багатозначні слова, синоніми, антоніми, запозичення тощо. Уміння спілкуватися – воно особливе, і важливо його розвивати в шкільному віці.

З-поміж усіх тем шкільної програми з української мови ми виділяємо фразеологізми. Їх вивчення охоплює уроки в шостому та десятому класі, а також уроки систематизації та узагальнення в усіх інших класах. У силу того, що фразеологізми зазвичай учні погано запам'ятовують, їх вивчення слід зробити оптимально ефективним. У цьому допоможе особистісно-зорієнтоване навчання фразеології, що розвине в учнів уміння вживати фразеологізми й ефективно використовувати їх у мовленні.

Фразеологічне багатство людини формується разом з опануванням самої мови, однак зазвичай учні засвідчують низький рівень володіння стійкими висловами. У зв'язку з цим учитель повинен активно залучати особистісно зорієнтований підхід до вивчення фразеології – під час подання

теоретичного матеріалу, у ході добору прикладів, через застосування методів і прийомів навчання.

Питання особистісно зорієнтованого навчання українські лінгводидакти вивчають з кінця ХХ століття. У різних аспектах над цими проблемами працювали Н. Бондаренко, Л. Варзацька, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, І. Кучеренко, Т. Окуневич, С. Омельчук, Н. Остапенко, М. Пентилюк, К. Плиско, І. Хом'як та ін. При цьому дослідники зважали на вивчення лексикології, морфології, синтаксису. Натомість мало вивченими лишаються фразеологізми з погляду особистісно зорієнтованого навчання. Відомо, що у фразеологізмах закодовано культуру, звичаї, риси характеру, ментальність українського народу. Вивчаючи ці одиниці, учень пірнає у світ українських традицій, звичаїв, уявлень, оточує себе так би мовити «фразеологічною картиною світу».

Слід відзначити, що питання особистісно зорієнтованого навчання фразеологізмів вивчено дуже мало. Оскільки фразеології в навчальній програмі приділено мало часу, то й не вважають за необхідне її ретельно вивчати. Але формування фразеологічного запасу учнів повинно відбуватися якнайраніше, бо стійкі одиниці важко запам'ятовуються. Отже, маємо таку ситуацію в лінгводидактиці, що застосування особистісно зорієнтованого підходу до навчання опрацьовано неповно, у цій галузі бракує серйозних праць. Тим більше, що сучасні умови навчання – в умовах карантину, зумовленого COVID -19, висувають нові вимоги до уроку фразеології.

Актуальність кваліфікаційної роботи полягає в необхідності висвітлення особливостей, характерних ознак особистісно зорієнтованого навчання фразеології у загальній школі. Необхідність чітко, виважено визначити аспекти особистісно зорієнтованого навчання та його реалізації на дистанційних уроках фразеології зумовили вибір теми дослідження – **«Особистісно зорієнтоване навчання фразеології в дистанційних умовах».**

Об'єкт дослідження – процес особистісно-зорієнтованого навчання фразеології української мови в школі.

Предмет дослідження – теоретичні й практичні аспекти сучасної фразеології в школі.

Мета дослідження полягає в теоретико-методологічному й науково-експериментальному обґрунтуванні особистісно зорієнтованого навчання фразеології в середній загальноосвітній школі (5-11 класи).

Відповідно до мети дослідження було висунуто такі основні **завдання**:

1. Визначити стан опрацювання проблеми особистісно зорієнтованого навчання української мови в школі.

2. Виділити основні ознаки особистісного навчання фразеології.

3. Довести доцільність застосування особистісно зорієнтованого підходу до вивчення фразеології.

4. Обґрунтувати особистісно зорієнтоване навчання фразеології в школі, відповідно до класу навчання.

5. Розробити ефективну методику навчання фразеології, з урахуванням особистісно зорієнтованого підходу.

6. Визначити роль самостійної роботи в навчанні фразеології.

7. Розробити зразки особистісно зорієнтованого уроку фразеології української мови.

Концепція роботи полягає в необхідності розроблення лінгводидактичних і прагматичних засад фразеології української мови в школі, що зумовлена сучасними вимірами мовної освіти – у напрямку формування мовної особистості учня, його комунікативної компетентності, скерування комунікативних умінь на розвиток особистості. Ефективність процесу навчання фразеології української – прямо залежить від партнерської парадигми «учитель-учень», від того, як побудовано роботу в межах цієї парадигми. Становлення особистості учня вимагає чіткого цілевизначення, обґрунтованої мотивації, ефективних методів навчання.

Методологічною основою дослідження є філософське вчення Ф. Бацевича про українську мову як засіб спілкування, Закон України «Про освіту», концепція «Нова українська школа», Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI ст.), компетентнісний підхід до навчання, зокрема особистісно зорієнтована технологія навчання.

Теоретична база кваліфікаційної роботи – наукові дослідження в галузі філософії, лінгвістики, лінгводидактики, праці, у яких розв'язано питання компетентнісного навчання, обґрунтовано підходи до навчання, вивчено нові та традиційні методи навчання.

Поставлені завдання передбачають такі **методи дослідження**:

- *теоретичні*: вивчення з метою аналізу й синтезу понять лінгводидактики, опрацювання ознак особистісно зорієнтованого підходу, розуміння методології навчання фразеології.

- *практичні*: лінгводидактичне спостереження за етапами вивчення фразеології, конструювання частин уроку і цілого уроку фразеології української мови.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що *вперше узагальнено* й науково *обґрунтовано* теоретичні й лінгводидактичні основи особистісно зорієнтованого підходу. Окреслено методологію його застосування в ході вивчення фразеології української мови; *удосконалено* методи і прийоми на уроці фразеології (в аспекті особистісно орієнтованого підходу), *зазначено* ефективні методики дистанційного навчання фразеології; *розроблено* особистісно зорієнтовані уроки фразеології, з урахуванням дистанційного навчання; *уточнено* такі поняття, як особистісно зорієнтований підхід, урок фразеології, методи навчання фразеології.

Практична цінність дослідження. Опрацьована особистісно зорієнтована модель навчання фразеології стане цінним матеріалом для практичної реалізації на уроках в середній загальноосвітній школі. Уроки фразеології знайдуть практичну реалізацію під час дистанційного навчання мови. Розроблені уроки сприятимуть розвитку особистості учня, його

національно-патріотичному вихованню. Одержані результати стануть важливими для вдосконалення методики навчання фразеології української мови в школі.

Апробація результатів дослідження. Різні аспекти наукової роботи виголошено в доповідях на: *Міжнародній науково-практичній конференції «Дослідження інновацій та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті»*: (Рівне, 25-26 листопада 2021 року); *Міжнародній науково-практичній конференції «Психологія і педагогіка на сучасному етапі розвитку наук: питання теорії і практики»* (Одеса, 16 листопада, 2021).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 2 тези, 1 фахову статтю (у співавторстві з науковим керівником) у збірнику «Інноваційна педагогіка», вип. 41, 2021 р.).

Обсяг і структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 123 найменування. Повний обсяг кваліфікаційної роботи – 84 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ДИСТАНЦІЙНЕ ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ

1.1. Поняття про особистісно зорієнтований підхід

Сучасна педагогічна парадигма орієнтована на учня – з його особливим внутрішнім світом, індивідуальними здібностями, окремими сформованими навичками й набутими вміннями; вона ставить у центр особистість дитини, аби скерувати її навички та вміння на майбутнє доросле життя, у якому доведеться самостійно ухвалювати рішення, професійно реалізовуватися. Мовна освіта як стрижнева ще більше зважає на індивідуальні потреби людини, що навчається. При цьому під час навчання мови важливо враховувати індивідуальність учня, адже вміння спілкуватися – передумова майбутньої ефективної фахової діяльності.

Навчання мови в ХХІ столітті зорієнтоване саме на спілкування, на вміння вербально й невербально поводитися в різних ситуаціях суспільного буття. Якщо освітня парадигма ХХ століття ставила за мету навчити здебільшого теорії мови, навчити грамотно писати. Говоріння ж завжди лишалося нерухожим, нереалізованим. Загалом у радянський час було упереджене ставлення до усного мовлення як ненормативного й непотрібного.

В умовах компетентнісного навчання (Неллі Бондаренко) саме комунікативна компетентність виявляється ключовою. Н. Бондаренко та інші лінгводидакти переконані, що для успішної мовленнєвої діяльності в умовах сучасного суспільства треба оволодіти комунікативною компетентністю, «яка є об'єктом, кінцевою метою навчання мови» [5, С. 2]. Ця компетентність постає як сукупність складників: мовної, мовленнєвої, соціокультурної, діяльнісної (стратегічної). Спілкування не відбувається саме по собі, адже це цілісна система. На думку Ф. Бацевича, мова постає в різних образах: мова як

мова індивіда, мова як член сім'ї мов, мова як структура, мова як система, мова як тип і характер, мова через призму комп'ютера, мова як інтерпретована система, мова як теорія мовної дії, мова як простір думки й оселя людського духу [2, С. 13-16]. Різні іпостасі мови зумовлюють і широкий спектр спілкування, що розуміємо не тільки як звичайну реалізацію мовних засобів. Це практична презентація мовної системи з огляду мовну картину світу, на культурні стереотипи, на сучасне суспільне буття тощо. Отже, спілкування – це єдність мовного, мовленнєвого, когнітивного, етнокультурного, соціокультурного складників. Українська мова – це простір національної думки, житло національного духу. Під час спілкування національний компонент реалізується найбільше, і саме такому спілкуванню повинна вчити сучасна школа. Більше того, учені-методисти наголошують на тому, що результат навчання української мови в школі – вільне володіння нею як державною, а, отже, «сформована життєва українськомовна компетентність особистості» [6, С. 3].

Неабиякого значення в педагогічній парадигмі набувають саме духовні константи, тобто «ті морально-етичні максими людської поведінки, завдяки яким, може, усупереч швидкоплинності руйнівних сил, зберігається і вдосконалюється життя на планеті» [45, С. 19]. Л. Мацько переконана, що саме педагогічний дискурс формує світогляд, розвиває духовність на основі вікових українських традицій спілкування, усталених у спілкувальних етикетних формулах. З-поміж таких формул чимало фразеологізованих сполук, заґрунтованих на давніх звичаях і традиціях, і саме вони мають педагогічну цінність, вони «моделюють концепти культурної поведінки» [45, С. 19]. Саме на це й повинна звертати увагу сучасно мовна освіта в школі – навчання на основі національно-культурних стереотипах, маркерами яких є стійкі вислови. Отже, одне з найважливіших завдань мовної освіти – навчити вживати фразеологічні одиниці.

Компетентнісне навчання української мови пов'язане з питанням залучення підходів, прийомів та методів. Це важливі поняття дидактики та лінгводидактики.

У сучасній методичній науці розроблено так звані підходи до навчання, що дозволяють раціоналізувати мовну освіту, а також удосконалюють та розвивають продуктивні методики навчання мови. Підхід передбачає певні методи і прийоми, що в сукупності дозволяють реалізувати цілісну методику навчання мови. Так, М. Греб проаналізувала різні наукові розвідки, Державний стандарт освіти і на основі цього систематизувала підходи до вивчення мови, виділивши з-поміж них такі: особистісно зорієнтований, компетентнісний, системно-лінгвістичний, комунікативно-діяльнісний, етнокультурологічний, проблемний, функційно-стилістичний тощо [24, С. 6].

Наші спостереження засвідчують, що величезний потенціал має саме особистісно зорієнтований підхід. Питання особистісно орієнтованої освіти давно цікавить педагогів, а також і лінгводидактів. Його активно студіюють І. Бех, С. Гончаренко, О. Горошкіна, В. Давидов, О. Дубасенюк, С. Караман, І. Кучеренко, С. Омельчук, М. Пентилюк, О. Пометун, Л. Попова, Т. Окуневич, С. Рубінштейн, О. Савченко, І. Якиманська тощо.

Особистісно-орієнтований підхід до навчання – це відносно новий термін, що його використовують у лінгводидактиці. Як зазначено у «Словнику-довіднику з української лінгводидактики», особистісно-орієнтований підхід – «послідовне ставлення педагога до учня як до особистості, самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку та суб'єкта виховної взаємодії» [70, с. 115]. Ключовою щодо розуміння такого підходу є особа учня – із певними інтересами, знаннями, уміннями. Завдання вчителя української мови та літератури – урахувати ці особистісні риси учнів і спрямувати їх на розвиток їхніх комунікативних умінь.

Слід звернути увагу, що в різних наукових джерелах помічаємо варіантність термінів – особистісно *орієнтований* і *зорієнтований*. На думку С. Омельчука, такі аналоги – явище в лінгодидактиці закономірне, бо

«пов'язане з особливостями словотворення»: аналізовані пасивні дієприкметники утворено від синонімічних інфінітивів (орієнтувати та зорієнтувати) [56, с. 16]. На нашу думку, синонімія в термінології недоречна, а термін «особистісно зорієнтований» найкраще відображає лінгводидактичну специфіку.

Особистісно зорієнтований підхід є стрижневим для мовної освіти ХХІ століття, бо враховує результат – випускника, що володіє державною мовою, уміє ефективно вживати різні мовні одиниці. У зв'язку вагомістю зазначеного підходу, вважаємо за необхідне розглянути його місце в лінгводидактичних студіях.

Так, О. Дубасенюк стверджує, що «особистісний підхід – це найважливіший психолого-педагогічний принцип, що передбачає урахування своєрідності індивідуальності особистості у вихованні дитини; систему відносин, за якою кожен учень відчуває себе особистістю і відчуває увагу педагога особисто до нього...» [80, С. 15]. У результаті й учитель, і учень перебувають у рівноправних стосунках, їхні від чуттєво-мисленнєві й пізнавальні світи одновимірні. Недаремно І. Бех у праці «Виховання особистості» вживає поняття особистісно зорієнтованого її виховання. Справді, під час навчання мови відбувається і виховання особистості учня – через змістову лінію.

Особистісно зорієнтований підхід постає як сукупність особистісно скерованих методів, і всі вони зосереджені навколо певного учасника мовно-освітнього процесу: вони його виховують і навчають жити в сучасному світі.

О. Савченко вбачає в особистісно зорієнтованому підході таке навчання, що побудоване на тотальному врахуванні «індивідуальних потреб і можливостей учня, глибокої поваги до його особистості, – ставлення до нього як до свідомого і відповідального суб'єкта навчально-виховної взаємодії з учителем і ровесниками» [119, С. 626]. Така взаємодія плідна, якщо все: і середовище, і методика, і зміст – направлені на самореалізацію й саморозвиток учня.

Дослідники-методисти відзначають, що освіта із застосуванням особистісно зорієнтованого підходу – це така, що визначається як «цілеспрямований, планомірний, безперервний, спеціально організований педагогічний процес, спрямований на розвиток і саморозвиток учня, становлення його як особистості з урахуванням індивідуальних особливостей, інтересів, здібностей» [80, С. 16].

У ході застосування особистісно зорієнтованого підходу активізується пізнавальна діяльність учня. Він мотивований пізнавати на користь власного саморозвитку. При цьому він розуміє, що все, що він вкладає в себе в школі, зробить його гарним фахівцем у дорослому житті. Учитель у цьому процесі виходить із найважливішого: учень, із його сформованими вміннями і навичками – найцінніша сутність, отже, це смисл особистісно зорієнтованої освіти.

Особистісно зорієнтований підхід настільки популярний у сучасній мовній парадигмі освіти, що вже відзначають про особистісно зорієнтовану технологію навчання мови. На думку І. Кучеренко, така технологія передбачає діяльність учня як «активного суб'єкта навчання» [38, С. 3]. У цьому навчанні застосовувана технологія забезпечує для особи, що навчається, індивідуальне формування теоретичних знань і практичних навичок.

Сутність особистісно зорієнтованої технології сучасного уроку української мови – у створенні «оптимальних умов для формування індивідуальної мовної особистості, розвитку його персональної комунікативної компетентності» [38, С. 3].

В особистісно зорієнтованому навчанні набуває ваги мотивація учня, що покликана «пробудити в учнів інтерес до навчальної теми, мобілізувати пам'ять, спонукати їх до пізнавально-дослідної діяльності, зацікавити подальшою роботою на уроці» [40, с. 102]. Аби здобути неповторний, унікальний особистий досвід, учень повинен бути мотивований до навчання, він повинен розуміти, для чого йому це навчання, що буде результатом цього

тривалого процесу, які очікувані вміння в майбутньому. Звісно, що спочатку вчитель шукає відповіді на ці запитання, а потім уже реалізує особистісно зорієнтовану технологію навчання.

В основі особистісно зорієнтованого підходу – принцип антропоцентризму. Неважко помітити, що саме цей принцип охопив велику частину лінгвістичних студій XXI століття. Учені прийшли до усвідомлення, що мову не можна вивчати відмежовано від людини, ці два явища нерозривно пов'язані. Мова – продукт людської діяльності, реалізованої в певних культурно-історичних обставинах. Очевидно, що антропоцентризм виділяє й мовну шкільну освіту, у центрі якої – розбудова мовних умінь і навичок кожного учня. Принцип антропоцентризму дозволяє усвідомити учневі себе як особистості, самоцінної, гармонійної, такої, що постійно прагне до вдосконалення, до реалізації власної креативності.

Водночас сучасна освітня парадигма звужує принцип антропоцентризму до дитиноцентризму. Відомо, що концепцію «Нової української школи» побудовано на дитиноцентричному підході. Це означає, що в центрі мовної освіти – «учні, їхні очікування та потреби, інтереси й життєві пріоритети» [27, с. 2]. Важливо, що такі категорії формуються на основі усвідомлення ціннісних категорій життя, з урахуванням національно-культурних стереотипів. Дитиноцентризм розуміють також як забезпечення процесу навчання і виховання кожної дитини з урахуванням природних її здібностей, потреб, особистісної сутності [38, с.9].

Особистісно зорієнтований підхід розглядають і як стратегію, і як тактику сучасної освіти. З одного боку, це теоретико-методологічна стратегія (О. Дубасенюк). Свої цінні знання, вагомий досвід збирає до купи й спрямовує його на особу учня. У результаті вся діяльність учителя перетворюється на ціннісний педагогічний наратив, стає базовою етично-естетичною орієнтацією. Особистісно-орієнтований підхід постає «основоположним елементом системи педагогічної освіти, конструювання якої передбачає проблемний, комплексний вплив на особистість» [80, с.18].

Слід констатувати, що це вплив, який обов'язково охоплює особливості кожного учня – вікові, психічні й психологічні, характеристичні, креативно-розвивальні, особливості його соціальної реалізації тощо.

Особистісно-орієнтований підхід як тактика засвідчує, що вчитель практично реалізує індивідуальну методику, заґрунтовану на власному досвіді. Як переконані дослідники-методисти, особистісно-орієнтований підхід «дозволяє виявити специфіку побудови діяльності учасників процесу на основі поваги до особистості, довіри до неї» [80, с. 18]. Таким чином, і стратегія, і тактика виявляються в межах партнерської моделі «учитель-учень», заснованої на принципах гуманізму, поваги, ціннісних орієнтаціях. Звідси випливає суб'єктна зорієнтованість навчання української мови.

Особистісно зорієнтований підхід передбачає суб'єкт-суб'єктну взаємодію як «навчальну взаємодію двох діяльностей» [38, с. 3]. Один суб'єкт здійснює навчання, тобто вчитель; інший суб'єкт – учень, який здійснює учіння. Безперечна ознака такої моделі – партнерство учасників, взаємна домовленість між ними, співпраця. Партнерські стосунки вчителя та учня побудовані на ідеях «гуманізму, антропоцентризму, дитиноцентризму, стимулювання до творчості й самореалізації» [38, с. 3]. При цьому розвиваються, удосконалюються обидва учасники навчального процесу: відбувається всебічний розвиток особистості учня та його креативна самореалізація; постає як інноваційний діяч учитель, який розуміє, що потрібно його учням для оптимального вдосконалення.

На думку Л. Варзацької, «учень стає на шлях свободи учіння», а педагог при цьому реалізує різні «способи розвивальної допомоги» [15, с. 48]. Ефективність особистісно зорієнтованого підходу полягає в оптимальній реалізації моделі «учитель-учень». Між учителем й учнем є порозуміння, співпраця, кожен із них виконує відведену йому в навчальному процесі роль. Порушення будь-якої ланки моделі, авторитаризм, об'єктна спрямованість – усі ці чинники зруйнують індивідуальний підхід. Учитель починає навчання із проблемних питань: «Навіщо ми будемо це вивчати?», «Які результати

нашого навчання?», «Спробуйте сформулювати очікування від навчання?» тощо. Учитель та учні разом будують освітню траєкторія, визначають її пріоритети, причому щодо окремого учня така траєкторія індивідуальна. Для вчителя інтереси кожної особистості унікальні, і все зробити для їх розвитку – найважливіше завдання. На думку І. Кучеренко, учитель «має зосередитись на особистісних здібностях і потребах учня, надати кожному можливість досягти високого рівня розвитку моральних і духовних якостей» [38, с. 4].

Особистісно зорієнтоване навчання – позитивно ціннісне. Уже сам процес розвитку та вдосконалення особистості сприймається через призму позитивної реалізації. Високоосвічений, моральний, гуманний і креативний учень – результат конструктивної навчальної практики, заґрунтованої на природних законах. Та це й вимога до вчителя – створення, позитивної емоційної атмосфери під час навчання, підтримання гарного настрою, забезпечення сприятливої психологічної атмосфери.

Особистісно зорієнтований підхід передбачає розвиток ««сутнісних сил» особистості, становлення її творчої активності і самостійності, прояв прагнення до самовдосконалення і саморозвитку» [80, с. 28]. Уся професійна педагогічна діяльність підпорядкована цій меті. Отже, особистісно зорієнтоване навчання – цілеспрямований процес, у результаті якого формується учень-мовець, учень-дослідник, учень-доповідач, учень-мислитель.

Проаналізовані лінгводидактичні дослідження дозволяють стверджувати, що ознаками особистісно зорієнтованого навчання української мови є такі, що їх пропонуємо нижче.

1. Суб'єктивна направленість. Мета мовного навчання не в тому, аби просто надати знання, наприклад, про фонетичні норми чи лексичні, а скерувати їх на засвоєння особистістю кожного учня. Знання – це не об'єкт, а суб'єкт навчального процесу. Знання – це інструмент саморозвитку та вдосконалення особистості учня.

2. Пізнавальна особливість. У процесі особистісно зорієнтованого навчання активізується пізнавальна діяльність як учнів, так і вчителів. Відомо, що навчальна діяльність є однією з провідних у навчанні української мови. Пізнавальна активність реалізується в комунікативній практиці й полягає в «тлумаченні навчальних мовних одиниць як концептів – носіїв етнокультурної інформації особливих сигналів конкретного світу» [69, с. 3]. Учні повинні вміти адекватно сприймати інформацію, наприклад, текст, і створювати власне (усне чи письмове) висловлення. Це значно підвищує інтерес до вивчення української мови.

3. Аксиологічність навчання. Під час реалізації особистісно зорієнтованого підходу учень навчається розуміти велику вагу власної діяльності «учіння», визнавати самоцінність себе як особистості, розвивати в собі неповторні індивідуальні якості говоріння.

4. Позитивна спрямованість навчання нерозривно пов'язана із самооцінкою. Під час навчання української мови учень повинен отримувати позитивні емоції і розуміти позитивну цінність самого предмета. Позитивне формування образу учня, безумовно, пов'язане зі змістом навчання. Українська мова як «чинник культурної спадщини та як культурно-історичне середовище» [23, с. 3] є сприятливим ґрунтом для позитивної освіти. Також після розв'язання навчальних завдань і учень, й учитель повинні лишитися задоволеними, мати так би повіти позитивну енергію виконаної роботи. Позитивний мікроклімат, на думку Г. Аношкіної, - обов'язкова умова пізнавальної активності учнів [1, с. 64].

5. Особистісно зорієнтоване навчання – суб'єкт-суб'єктна діяльність. Це активна синергія двох діяльностей, що залучені до навчального процесу. Учень як активний діяч, учитель як активний діяч теж. Обоє активно мотивовані, працюють на засадах партнерства, актуалізують продуктивну співпрацю й самопізнання. Учень навчається, а вчитель у ході навчання допомагає йому розвивати навички та актуалізувати вміння.

6. Комунікативна спрямованість. Очевидно, що результат навчання української мови в школі сьогодні – формування комунікативно компетентної молоді людини, здатної спілкуватися за різних умов і ситуацій. З огляду на це завдання особистісно зорієнтованого навчання – формування «учня-мовця, як людини високоосвіченої, креативної, духовної, моральної, гуманної» [38, с. 4]. Комунікативні вміння кожного учня – найцінніші.

7. Особистісно зорієнтована мовна освіта передбачає створення умов для самоактуалізації особистості [80, с. 17]. У цьому зв'язку слід відзначити, що педагог повинен знати, які здібності, задатки має кожний учень, і на основі знання створити оптимальні умови для їх реалізації. При цьому слід враховувати «індивідуальні схильності, інтереси, ціннісні орієнтації та потребу формування й корекції їх» [100, с. 14]. У результаті під час навчання необхідно зважати на особистісний суб'єктний досвід учня.

8. Усвідомлення досягнутого результату. У межах особистісно зорієнтованого навчання є всі необхідні умови для самооцінювання, самоконтролю, самоаналізу і корекції. Тут варто говорити про критичне мислення, що його також розвиває особистісно зорієнтоване навчання. Аби адекватно оцінити результати власної навчальної діяльності, учень повинен виробити вміння критично ставитися до своєї роботи, помічати помилки та недоліки. Як зауважує О. Пометун, критичне мислення – модний тренд в освіті [76, с. 2]. На її думку, мислити критично – «вільно використовувати розумові стратегії та операції високого рівня для формулювання обґрунтованих висновків і оцінок, прийняття рішень» [76, с. 2]. Отже, для самооцінки та самоаналізу учень повинен здійснити певні мисленнєві операції: проаналізувати, порівняти, оцінити достовірність інформації, бачити певну проблему, свідомо обирати та обґрунтовувати власний вибір тощо.

9. Інтегрованість змісту навчання. На думку І. Кучеренко, зміст особистісно зорієнтованого мовного навчання – гнучкий, динамічний,

інтегрований [38, с. 4]. Інтегровані зв'язки мови виявляються в комунікації, у різних її видах. Під час спілкування мовець реалізує різні змісти, що залежить від його суб'єктивного досвіду, від начитаності, від словникового запасу, почерпнутого з різних галузей знань.

10. Креативність. Особистісно орієнтоване навчання розвиває креативні навички, власне, воно створює умови для креативної реалізації учня, його талантів і здібностей. Креативність актуалізує індивідуальні якості особистості, і в межах особистісно зорієнтованої освіти їх треба розвивати. Креативність, творчість – важливий показник сучасного фахівця [21, с. 29]. Особистість – це суб'єкт творчої діяльності. У результаті особистісно зорієнтованого навчання мови формуються творчі компетентності – на основі «радості мислення, пізнання довкілля, життя у світі знань і краси» [115, с. 62].

11. Індивідуальна орієнтація на кожного учня як на неповторну особистість. З цією метою викладач створює так би мовити «паспорти» талантів і здібностей, зацікавлень та інтересів учнів, і це допомагає йому оптимально будувати процес особистісно зорієнтованого навчання.

12. Активізація пошукової діяльності. Учитель створює умови для того, аби учню було цікаво відшукувати інформацію з певної теми; не відтворювати знання, а знаходити їх. Необхідно індивідуально враховувати зусилля кожного учня. Пошукова діяльність забезпечує розвиток компетентностей.

Отже, особистісно зорієнтований підхід, його системне й безперервне залучення перетворює освіту на персоналізовану, індивідуальну. Особистісно зорієнтоване – це таке навчання мови, що враховує здібності, інтереси, потреби кожного учня, перетворюючи все це як результат на мовно-комунікативні вміння й навички. Особистісно зорієнтоване навчання – це навчання як процес активної і творчої взаємодії вчителя та учня.

1.2. Особливості застосування особистісно зорієнтованого підходу до вивчення фразеології

Сучасна освіта одним із завдань бачить формування національно свідомого учня, патріота, знавця державної мови. Уважаємо, що особистісно зорієнтована мовна освіта національно і культурно зумовлена.

На переконання дослідників, «національно-культурна семантика наявна на всіх рівнях мови: у граматиці, стилістиці й навіть у фонетиці» [23, с. 4]. При цьому найбільше вона виявляється у фразеології.

Відомо, що фразеологія – це наука, що вивчає фразеологізми як стійкі одиниці мови. Як близькі за змістом поняття вживаються: фразеологізми, фразеологічні одиниці, ідіоми, крилаті вислови, прислів'я та приказки. Усі ці типи різні за структурою і семантичною цілісністю, однак об'єднані такою ознакою як відтворюваність.

Уже давно визначено, що українська фразеологія – одна з найбагатших серед світових фразеологій; це невичерпне джерело «яке забезпечує збагачення літературної мови новими виражальними засобами, надає мові яскравих рис національного характеру, неповторного колориту» [93, с. 33]. У фразеологізмах – цілий спектр життя українського народу, від давнини до сьогодення.

Увага до фразеологізмів здатна реалізувати інтегроване навчання, адже через призму цих сталих висловів можна вивчати історію, культуру, звичаї українського народу. Цілком погоджуємося з Л. Соловець, що фразеологічні одиниці – це колективна пам'ять, це минуле і теперішнє українців, це ключ до розуміння способу життя, правил спілкування тощо [93, с. 33]. У контексті цієї ж теми М. Греб зауважує, що під час навчання української мови особливо актуальна проблема взаємозв'язку мови і культури: «мова пізнається через культуру, і завдяки мові відбувається перехід у світ культури» [23, с. 4]. У зв'язку з цим навчання фразеології передбачає застосування національно-культурного компонента змістової лінії.

Отже, національно-мовну особистість можна сформувати якнайкраще за допомогою фразеологізмів. Ефективне навчання фразеології таке, під час якого учень навчається розуміти фразеологізми і вживати їх у певній ситуації, при цьому фразеологічне багатство кожного учня формується індивідуально. Мотивація до засвоєння фразеологізмів прихована у думці Н. Ковальнової: фразеологізми «увиразнюють мовлення, роблять його багатшим, яскравішим, невимушеним і легким» [32, с. 55]. Фразеологізми, з погляду лінгводидактики, особливі тим, що їх вивчення не є завершеним (протягом одного-двох уроків), а відбувається протягом усього навчання української мови, через постійну актуалізацію в морфології, синтаксисі, стилістиці тощо. Отже, інтегроване навчання охоплює фразеологізми найбільше.

З огляду на різні думки, що усталилися в лінгводидактиці, під особистісно зорієнтованим підходом до навчання фразеології розуміємо концепцію навчання, скеровану на саморозвиток і вдосконалення особистості як учня, так й учителя; у межах цієї концепції фразеологія засвоюється з урахуванням знань, умінь, навичок, досвіду кожного учня, з акцентом на його індивідуальних потребах, мотивах, здібностях, інтересах, творчих нахилах.

Як уже було зазначено, застосування особистісно зорієнтованого підходу сприяє кращому засвоєнню фразеологізмів. Індивідуальний підхід дозволить кожному учневі зрозуміти фразеологізм – і теоретично, і практично, збагатить новою етнокультурною та лінгвокраїнознавчою інформацією. Фразеологізми, як відомо, містять інформацію про культуру українців, про поведінку і тому національно яскраві: *дати гарбуза, ламати хребта, давати відсіч* та ін. Також фразеологізми містять зразки поведінки, а саме етикетної. Не слід забувати, що формули етикету теж належать до стійких одиниць мови: *ласкаво просимо; Здорові були!* Також з-поміж фразеологічного багатства є такі, що відображають різні ситуації невербального спілкування: *сплеснути руками, годувати потиличниками,*

закладати руки в боки, оком паса та ін. Залучення спілкувальних етикетних формул у мовній освіті формуватиме комунікативно й соціально грамотного, увічливого і чемного майбутнього фахівця. І досвід чемності, гречності, вихованості українського народу збережений і відтворений у живій мові у вигляді усталених словесних формул [93, с. 33]. І такі фразеологізми, власне, містять моделі поведінки, яких слід дотримуватися і сьогодні.

Фразеологія – це відносно нова галузь лінгвістики, але ж сьогодні накопичено багато теоретично важливої та практично значущої інформації. Різні питання фразеології вивчали такі українські лінгвісти: Л. Авксентьєв, Д. Баранник, В. Жайворонко, Г. Їжакевич, А. Івченко, В. Калашник, Ф. Медведєв, О. Назаренко, Ю. Прадід, В. Стишов, Л. Скрипник, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.

Фразеологізм (фразеологічна одиниця) – «це відтворюване, цілісне за значенням, стійке за складом і структурою словосполучення» [102, с. 7]. До специфічних ознак фразеологізму вчені зараховують такі: семантична цілісність, синтаксична неподільність, відтворюваність, семантичні перетворення, специфічне фразеологічне значення [104, с. 770]. У складі фразеологізмів слова-компоненти зазнають семантичних перетворень і позначають зовсім інше, як правило, пов'язане з характеристикою, поведінкою, духовністю, культурою загалом. Наприклад, *ані пари з вуст* – «мовчати»; *недаром їсти хліб* «приносити користь»; *за царя Гороха* «давно». У зв'язку з тим, що фразеологізми не сприймаються буквально, їх учні засвоюють гірше за інші одиниці мови. Оперативна пам'ять навіть сучасного старшокласника має недостатню їх кількість. Ще ситуація ускладнюється тим, що сьогодні, в епоху гаджетів, усе більше витісняється культура читання текстів, книга перетворюється на раритет. Над низькою читацькою культурою розмірковує Д. Дроздовський, зауважуючи що не можна віддавати перевагу комп'ютерним іграм, замість читання. «Читацькоцентрична парадигма має ще одну важливу перевагу: вона розширює наші межі бачення світу, закладає принцип відкритості до нового...» [27, с. 4]. Чому ця думка

важлива? Читаючи книгу, учні помічають і стійкі вислови, і що важливо – у контексті, у певній ситуації, тому зрозумілий їх зміст.

До фразеологізмів прилягають прислів'я та приказки, крилаті вислови. Уміння вживати ці одиниці в певних ситуаціях – ознака освіченого фахівця. Вони – «згустки думок і спостережень», уживаються там, «де треба використати «красне слівце» – вихопити найсуттєвіше, коли нічим не заміниш ці крилаті вислови» [54, с. 69]. За допомогою прислів'їв та приказок найкраще вивчати ментальність українського народу. І завдання вчителя розкривати красу мови через ці дидактичні мовні одиниці. До того ж, є традиція теми до есе подавати у вигляді цих фразеологічних сполучень.

Якщо учень протягом навчання в школі буде вживати активно фразеологізми в різних ситуаціях, то це вміння значно збагатить, удосконалить його мовлення. Фразеологізми допомагають пізнати національні особливості рідної мови, культури; сформувати ціннісні орієнтири – знову ж таки на національних ідеалах; вони збільшують знання про світ речей і почуттів – через влучну характеристику. Фразеологізми «акумулюють культурні потенції народу, тільки йому притаманним способом указують на ментальну неповторність нації» [35, с.45]. І саме через них учні долучаються до української культури, історії, пізнають світ почуттів.

Важливо врахувати й те, що фразеологізми сприяють розвитку словесно-логічного мислення учня, бо ці одиниці заґрунтовані на метафорі, метонімії та синекдосі. На думку Н. Ковальнової, фразеологічні одиниці стимулюють інтелектуальну діяльність школярів, особливо старших, розвивають індивідуальні особливості мислення: глибина, гнучкість, широта, усвідомленість, самостійність, чутливість до допомоги, критичність, активність, економність тощо [32, с. 54-55]. Саме такі мисленнєві операції розвиває особистісно зорієнтоване навчання фразеології.

Традиційна форма навчання в школі – урок – забезпечує оптимальну реалізацію особистісно зорієнтованого підходу до навчання фразеології української мови. При цьому слід розуміти, що на системне вивчення

фразеології відводиться всього 2-3 уроки в середній школі, а процес подальшого її засвоєння відбувається інтегровано, на інших уроках. Під час інтегрованого навчання також доцільно залучати особистісно зорієнтований підхід. Наприклад, під час вивчення теми «Дієслово» знання із фразеології актуалізуються й розвиваються за рахунок такого завдання: «З-поміж поданих фразеологізмів оберіть один, який вам найбільш до вподоби. Поясніть значення. Замініть дієсловом». Слід добирати фразеологізми, які відповідають віковим особливостям учнів, їх інтересам, уподобанням, тобто вчитель на основі досвіду роботи з класом ретельно систематизує потрібні одиниці. Для іншого класу вони можуть бути інакші. У зв'язку з цим цікавою і корисною є ідея І. Кучеренко щодо створення атласу індивідуальних особливостей і досягнень учнів. У такому атласі учитель, якщо він постійно працює в певному класі, занотовує такі показники: індивідуальні особливості і досягнення учнів, рівень мовних і мовленнєвих навичок, уміння спілкуватися, психологічні особливості, інтереси, захоплення, зорієнтованість на майбутню професію [39, с. 10].

Чи в межах цілого уроку, чи в ході певного завдання на повторення важливо враховувати такі вимоги особистісно-зорієнтованого навчання фразеології: фразеологізми повинні бути пізнавальними й не нашкодити змістом особистості учня, формувати його «позитивну особистісну Я-концепцію» [39, с. 10]. Наприклад, не застосовувати фразеологізми, що стосуються зброї, пияцтва, таких, що скеровані образити іншого. Навчальний матеріал із фразеології повинен враховувати психічно-вікові особливості учня і відповідати його лексичному запасу. І найважливіше – вироблення мотивації до засвоєння фразеологізмів на будь-якому етапі, чітке усвідомлення цілей – як з боку учителів, так й учнів. Робота над активним засвоєнням фразеологізмів на уроках мови повинна бути системна, інтегруватися з іншими темами і видами занять.

Становлення учня як особистості під час вивчення фразеології передбачає три складові: пізнання, творчість, оцінка та самооцінка. Це

розвиває розумові здібності, духовній зрілості, налаштовує на позитив. Так, учень як активний суб'єкт намагається зрозуміти фразеологізм, пояснити, порівнюючи з іншими одиницями, він перебуває в пошуку тих чи інших характеристик – розвиваються його пізнавальні вміння. Процес пізнання втілюється в конкретних результатах діяльності учня: це есе, мініпроект чи проєкт, інтерактивна ситуація.

Слід відзначити, що спеціально розроблених методів реалізації саме особистісно зорієнтованого навчання немає. Ми використовуємо вже усталені, однак пристосовані до цього виду навчання. З огляду на це набуває ваги відповідна реалізація у навчальному тексті прагматичних настанов – речень, які використовуються для формулювання завдання. Їх різні види детально проаналізувала А. Габідулліна [18, с.4]. Для того щоб завдання здобуло особистісну зорієнтованість, його слід грамотно сформулювати. І тому обов'язковими компонентами в цьому формулюванні повинні бути такі, що звернені до індивідуальності учня: «як кожен із вас вважає»; «як на думку кожного»; «висловіть індивідуальне бачення проблеми» і т.ін.

Як уже було зазначено, основна форма реалізації особистісно зорієнтованого навчання – це урок фразеології. Саме в межах уроку можливо створити «сприятливі умови для самореалізації кожного учня» [39, с. 9]. Урок – це цілісна система, що містить низку складових, які й забезпечують ефективність та результативність уроку.

Урок української мови як лінгводидактичну категорію ретельно вивчали О. Біляєв, С. Караман, О. Караман, І. Кучеренко, М. Пентилюк, Т. Окуневич, О. Горошкіна, О. Семенов, С. Омельчук, Г. Шелехова та ін. Особливості проведення уроку фразеології ґрунтовно досліджували М. Греб, Н. Ковальова, А. Ліферук, А. Мовчун, В. Ужченко тощо.

На думку С. Омельчука, Н. Кумейської, Л. Серед, М. Чаловської як авторів посібника «Сучасний урок української мови в 7 класі», урок української мови має такі особливі ознаки: методично-засобове наповнення, навчально-предметний психолого-педагогічний зміст, соціокультурний

простір, діяльнісний підхід, репродуктивні і продуктивні методи тощо [55, с. 6]. Як бачимо все в уроці української мови важливе – від змісту до оформлення, і що важливе, урок повинен відповідати сучасній освітній парадигмі, бути соціально та історично вмотивованим. Звісно, під час проведення уроку української мови слід пам'ятати, що основний його результат – високорозвинена особистість учня-мовця.

У контексті формування комунікативної компетенції Р. Дружененко вживає поняття комунікативно-прагматичних умінь і навичок, з-поміж яких виділяє такі: «уміння оцінювати ситуацію спілкування і враховувати особистість адресата», «уміння визначати намір автора», «уміння використовувати прагматично орієнтовані мовні одиниці», «уміння будувати висловлення...» [28, с. 18] Особистісно зорієнтований урок фразеології, як ми переконані, також орієнтований та використання фразеологізмів у певних комунікативно-прагматичних ситуаціях.

Під особистісно зорієнтованим уроком фразеології української мови розуміємо такий, за якого всі його етапи скеровані на оптимальну розбудову особистості учня-мовця, на його пізнавальний пошук, самореалізацію та оцінно-творчу співпрацю з учителем.

До учителя й учня в процесі особистісно зорієнтованого навчання фразеології висуваються певні вимоги. Так, учитель:

- створює позитивну атмосферу в класі – на всіх етапах уроку;
- робить своєрідну «дитинограму», де зазначає індивідуальні здібності, інтереси учнів, і з урахуванням цих матеріалів індивідуально добирає фразеологічний матеріал;
- мотивує і з урахуванням загальних вимог, й індивідуальних, разом з учнями намагається продумати кінцевий результат навчання;
- дбає про національно-виховну сутність фразеологізмів;
- дотримується етично-естетичних норм – не шкодить процесу навчання;
- підтримує усіяко творчу активність учнів;

- спонукає учнів до критичного осмислення й оцінювання власної навчальної діяльності.

Учень як рівноправний учасник навчання виконує такі дії:

- сприймає позитивно орієнтовані інтенції вчителя;
- осмислено підходить до процесу мотивації;
- критично засвоює фразеологічний матеріал;
- здійснює пошукову роботу;
- творчо підходить до виконання завдань;
- розвиває мовні та мовленнєві вміння;
- оцінює власне навчання.

Урок фразеології української мови – це цілісна система, і його цілісність забезпечують структурні етапи. Їх виділення усталене в українській лінгводидактиці. Так, слідом за І. Кучеренко, виділяємо такі етапи уроку: організація класу, мотивація, перевірка домашнього завдання, актуалізація опорних знань і вмінь, цілевизначення, засвоєння знань, формування вмінь та навичок, рефлексія, корекція, пояснення домашнього завдання, підсумки уроку [40, с. 102].

На кожному етапі уроку фразеології реалізується особистісно зорієнтований підхід. На етапі організації класу учитель повинен створити добру атмосферу, позитивно налаштувати на подальший хід уроку. Для цього етапу якнайкращі формули вітання. Їх, як відомо, зараховують до вигуківих фразеологізмів. Наприклад, кожен урок можна починати з різних привітань, і таким чином долучати учнів до етнокультурних знань: *Вітаю вас, любі друзі! Доброго ранку, шановне учнівство! Бувайте здорові!* На цьому етапі фразеологізми можуть використовуватися в рамках між предметних зв'язків і на інших уроках української мови.

Етап мотивації дуже важливий, адже скерований на результат. Питання мотивації слід розв'язувати разом з учнями, аби кожен із них «сам окреслив власні цілі і мав осмислений намір їх досягти [40, с. 103]. Отже, мотивацію

формуємо разом, наприклад: *«Поміркуймо, для чого молодій людині вживати фразеологізми?»*, *«У яких ситуаціях спілкування доречно вживати стійкі вислови?»* . Конструктивна мотивація поглиблює пізнавальну діяльність учнів у процесі навчання.

Перевірка домашнього завдання засвідчує індивідуальну підготовку учнів. Домашнє завдання повинно бути зорієнтованим на їхні інтереси й зацікавлення. Наприклад, на продовження теми ввічливості, кожен учень отримує завдання дібрати узвичаєні в народній культурі компліменти і сказати їх на початку уроку. Тут під'єднується ще й інтерактивна робота в парах.

Актуалізація опорних знань і вмінь тісно пов'язана в контексті особистісно зорієнтованого уроку із реалізацією внутрішньо предметних і міжпредметних зв'язків. На думку М. Пентилюк та Т. Окуневиц дотримання внутрішньопредметних зв'язків дозволить наскрізно повторити вивчене, реалізувати *«функціонально-стилістичний та комунікативно-діяльнісний підходи до навчання мови»* [73, с. 7]. Учні навчаються бачити зв'язок фразеологізму з іншими одиницями мови. Міжпредметні зв'язки актуальні на уроках розвитку зв'язного мовлення, на уроках української літератури.

Цілевизначення як етап уроку дозволяє зануритися в сутність явища фразеології. Завдання уроку слід пов'язати з індивідуальними особливостями кожного школяра, уміло сформульовані завдання спонукають учнів до кращого засвоєння фразеологічного матеріалу. Коли є чіткі завдання і кінцева мета, то траєкторія успіху очевидна, так і в навчанні фразеології.

На етапі засвоєння нового фразеологічного матеріалу вчитель добирає ефективні методи його презентації, поєднує традиційні та інноваційні методики, залучає до активної співпраці кожного учня. Протягом цього етапу, за спостереженнями І. Кучеренко, учитель української мови *«лаконічно й глибоко повинен розкрити сутність, особливості та характерні ознаки навчального матеріалу і виробити в учнів початкові вміння застосовувати одержані знання в мовній і мовленнєвій практиці»* [40, с. 103].

Отже, фразеологічний матеріал повинен бути прагматичним і комунікативно значущим.

Формування вмінь і навичок – це той етап, від ефективної організації якого залежатиме мовна особистість учня. На цьому етапі повинні переважати завдання, які спонукають учня говорити, уживати фразеологізми в мініконтекстах. Доречні тут й інтерактивні методики, і проектна діяльність, і метод вправ.

На етапі рефлексії відбувається чітка взаємодія вчителя та учня, обмін думками, відтворення різних прикладів фразеологізмів, що найбільше запам'яталися. Учитель звертається до кожного учня, аби зрозуміти реалізованість його очікувань.

Особистісна зорієнтованість на етапі пояснення домашнього завдання, звісно, передбачає індивідуальне завдання для кожного школяра. Оптимально, якщо вчитель заздалегідь підготує, на окремих аркушах чи файлових носіях, такі завдання.

Останній етап – висновки – дозволяє перевірити ступінь засвоєння фразеологізмів, виділити (за наявності) проблеми і знайти шляхи їх розв'язання, можливо, на наступних уроках.

На особливу увагу заслуговує той факт, що до особистісно зорієнтованого уроку фразеології значуща психологічна складова. Як зауважують дослідники, учитель повинен враховувати «психолого-фізіологічні процеси, які протікають в організмі учня певної вікової категорії» [37, с. 14]. У зв'язку з цим, особливості поведінки учнів слід особливо брати до уваги під час сприймання ними фразеологізмів.

Загалом особистісно орієнтований підхід, на переконання Ю. Бондаренко, І. Ющука, повинен враховувати вікові особливості учнів. Саме фразеологізми з їх яскравими образами можуть привабити увагу учня, захопити його. А це непросто, зокрема в підлітковому віці, коли ускладнюється і його виховання, оскільки «підліток не підкоряється ефективним щодо молодшого школяра впливам дорослих, у різних формах

проявляє непослух, опір і протест (упертість, грубість, негативізм, замкненість)» [7, с. 2]. Закони вікової психології зумовлюють індивідуальні запити дітей, ними визначається «горизонт сподівання» – внутрішні очікування одержати бажані знання [116, с. 2].

Загальну психологічну картину створює позитивна атмосфера уроку фразеології. Позитивність – ця ознака лежить в основі стійких висловів, до речі, чимало з них гумористичні, викликають сміх, покращують настрій: *гнути кирпу, клювати носом, ліньки напали, ловити вітра в полі*. Позитивно оцінний план багатьох українських фразеологізмів дозволяє їх інтегрувати на інших мовних уроках – для психологічного відпочинку, для «розрядки», з метою відпочити від складного теоретичного матеріалу. Загалом фразеологічний матеріал легко інтегрується в будь-який урок української мови, так само як і на уроці фразеології слід актуалізувати раніше набуті знання. Наприклад, А. Мовчун пропонує вірш-вправу, яка дозволяє перевірити й вимову звука [Г]:

Що за твалт зчинився

на подвір'ї зранку?

Загубила гудзик

тава біля танку.

З дерева за нею

тедзь спостерігав

і порадив таві

не ловити тав. (Ігор Січовик) [50, с. 122].

Таким чином, особистісно зорієнтований урок фразеології на всіх його етапах повинен:

1. Активізувати й розвивати пізнавальну активність учнів, забезпечувати самопізнання й саморозвиток.
2. Бути позитивно налаштованим і формувати гарний емоційний клімат засобами вміло дібраних фразеологічних одиниць.

3. Ураховувати вікові особливості учня, його «суб'єктний досвід» [39, с. 10], не шкодити учневі.

4. Передбачати самомотивацію учня (на основі спонукальної мотивації вчителя).

5. Містити внутрішньопрдметні та міжпредметні зв'язки.

6. Бути інтегрованим в інші теми.

7. Виховувати національно-культурну свідому мовну особистість.

8. Спонукати учнів використовувати фразеологізми у власній комунікативній практиці.

9. Забезпечувати реалізацію саморефлексії.

10. Реалізувати творчі здібності учня – у межах створення «фразеологічних» текстів.

Отже, урок фразеології – це важлива ланка в реалізації особистісно зорієнтованого навчання, а фразеологізми – невичерпний, цікавий, лінгвокраїнознавчий матеріал, уміле залучення якого дозволить сформувати індивідуальну, креативну, неповторну особистість учня-мовця.

Висновки до першого розділу

Аналіз сучасного простору шкільної освіти засвідчує, що особистісно зорієнтований підхід є основним у навчанні української мови. Увага вчених-методистів до цього явища дуже давня, але й досі цей підхід не втрачає актуальності.

Сьогодні активно обговорюють питання компетентнісної освіти, і найважливіша для молодого людини – майбутнього фахівця – комунікативна компетенція, згідно з якою випускник школи повинен дуже добре володіти українською мовою як державною, уміти її застосовувати в різних комунікативних ситуаціях, уживати нормативну мову, з огляду на вербальні і невербальні засоби спілкування. Учень-мовець, молода особистість – комунікатор – це результат шкільного навчання мови.

Компетентнісне навчання тісно пов'язане з особистісно зорієнтованим підходом. У лінгводидактиці сьогодні вживають такі поняття: особистісно зорієнтований підхід, особистісно зорієнтоване навчання, особистісно зорієнтована мовна освіта, особистісно зорієнтована технологія уроку. Усі ці терміни об'єднує увага в навчанні до особистості учня, до його запитів і зацікавлень, саме мовне навчання існує для учня як об'єктивного діяча, що може себе само реалізувати, виявляти творчість у здобутті знань і навичок.

Особистісно зорієнтований підхід актуальний для вивчення фразеології – системного або інтегрованого. Складний для запам'ятовування фразеологічний матеріал стає доступним й активним завдяки цьому підходу. Учень сам зацікавлений у тому, аби широко вживати фразеологізми в різному віці, у різних ситуаціях життя.

У результаті активного, творчого вивчення фразеології витворюється синергетична парадигма «учень-учитель». Базисними принципами її стають партнерство, співпраця, удосконалення обох учасників.

Отже, особистісно зорієнтований підхід дозволяє ефективно засвоювати фразеологізми, накопичувати багатий фразеологічний запас, ставати на шлях високопродуктивного фразеологічного спілкування.

РОЗДІЛ 2

ЕФЕКТИВНІСТЬ ОСОБИСТІСНОГО ЗОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ЩОДО ФРАЗЕОЛОГІЇ

2.1. Дистанційне навчання фразеології

Зміни у вимірі України та світового суспільства завжди накладають відбиток на розвиток української мови. Сумною ознакою сучасності стала *коронавірусна хвороба*, або *Ковід-19*, що її наслідки бачимо і в мовній парадигмі. Сьогодні варто говорити про концептуалізацію означеного, поняття, адже в українській мові багато лексичних одиниць, що його відображають. Як засвідчує словник живої мови «Мислово», в українській мові понад 30 лексем, що пов'язані з лихою хворобою останніх двох років, наприклад: *ковидько*, *карантувати*, *короножир*, *ковідити*, *ковідіот*, *ковіднутий*, *ковіцид*, *нокдаун*, *клоундаун тощо*. [120].

Освіта також зреагувала на зміни у світі – дистанційним навчанням. Раніше про нього говорили в контексті категорій соціально незахищених учнів, або тих, що навчаються в умовах російської окупації. Сьогодні дистанційне навчання пов'язане з карантинними умовами, і можливе лише тому, що потужно розвинені інформаційно-комунікаційні технології.

Засади дистанційного навчання – це відкрите питання в лінгводидактиці. Ще немає чітко відображеної методики такого навчання. Зазвичай, її пов'язують з інформаційно-комунікаційними технологіями (комп'ютерними). Комп'ютерні технології передбачають «використання комп'ютера або іншого гаджета..» [52, с.79]. На нашу думку, актуальні в межах дистанційного навчання як традиційні методики, так й інноваційні.

Дистанційне навчання – це навчання, що відбувається не в умовах аудиторного уроку. Однак, у визначений час працює і вчитель, й учень, виконуючи певні види завдань.

Безперечно, ефективність дистанційного навчання зумовлена рівнем інформаційно-комунікаційної грамотності, комп'ютеризацією освіти, вільним доступом до інтернету, а також умінням опрацьовувати інформацію на основі відповідних програмних ресурсів.

Дистанційне навчання особливо цінне в особистісному зорієнтованому навчанні фразеології, адже дозволяє проєктувати навчальну діяльність кожного учня. Дистанційно вивчати фразеологізми слід як в межах окремих уроків, так й інтегровано. Про необхідність засвоєння фразеологізмів учитель повинен пам'ятати на кожному уроці української мови, а також і літератури.

Дистанційне навчання фразеології – це таке, що дозволяє опановувати фразеологізми поза межами аудиторії; це може бути аудиторне заняття за розкладом, але через спеціальні дистанційні платформи; у форматі самостійного виконання – у будь-який зручний час; або завдання з тривалим терміном, виконати яке потрібно на чітко визначений день. Дистанційне навчання має як переваги, так і недоліки.

До переваг дистанційного навчання фразеологізмів належать такі:

- доступність завдання. Матеріали не треба множити, тобто роздруковувати, достатньо надіслати їх усім учням на пошту або розмістити в певній віртуальній групі. Це значно економить ресурси – і людські, і природні;

- пояснюваність завдань. Наприклад, в аудиторії викладач повинен витратити час, аби пояснити певне завдання. Дистанційно ж – він робить пам'ятку-пояснення, причому тут можуть бути рекомендації, скеровані конкретному учневі, з огляду на його індивідуальність.

- варіабельність завдань. Якщо в аудиторії важче надавати різні варіанти, то під час дистанційного вивчення – легше;

- інформаційна заощадливість. Дистанційно, а саме з допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, можна швидше опанувати велику кількість матеріалу;

- особистісна зорієнтованість завдань. Пояснити кожному в аудиторії варіант завдань – затрата часу, а дистанційно вчитель може надіслати кожному учневі завдання з ґрунтовними поясненнями;

- можливість одночасно працювати над одним завданням – через надання спільного доступу до матеріалів;

- більша самостійність, добросесність – з боку учня. Перебуваючи поза межами аудиторії, учень легше зосереджується на завданні, не списує в іншого, намагається робити завдання, реалізуючи власні можливості;

- інформаційно-комунікаційна налаштованість. Учні розвивають свої вміння спілкуватися через Мережу і використовувати всі її ресурси для збагачення власних знань та розбудови вмінь. Наприклад, робота з електронними фразеологічними словниками з метою пошуку фразеологізмів.

- широкі можливості для науково-пошукової діяльності. Відкритість багатьох інформаційних ресурсів дозволяє здійснювати ефективну пошукову роботу із фразеології;

- розвиток нових умінь спілкуватися в режимі Конференції. Це дозволяє перешкоди дистанційного спілкування, дозволяє побороти страх говорити перед віртуальною камерою;

- відсутність паперового обігу, адже робота ведеться з електронними документами, а це заощаджує природні ресурси;

- різні методи діагностики знань – тести (Moodle-тести), завдання на розвиток мовлення, усна відповідь (попередній запис), спільна робота з матеріалами;

- географічна довільність: можна займатися незалежно від місця перебування;

Звісно, під час вивчення фразеології ми помітили й певні недоліки. Серед них найважливіші такі:

- технічна залежність. Дистанційна навчання неможливе за відсутності гаджетів, камери, навушників, інтернету, світла і т.ін.;

- психологічна дистанційна дисфункція, що впливає на особливості спілкування учня в мережевому просторі. У деякого може бути страх надсилати роботи віртуально, хтось боїться віртуального говоріння, наче говоріння «у порожнечу»;

- ризики симуляції й неучасті в занятті. Під відмовками «немає світла», «не працює камера», «не працює мікрофон» приховується небажання працювати, лінощі.

Попри наявність певних недоліків, дистанційне навчання результативне й орієнтоване на особистість учня. За умов відпрацьованості методики воно може перетворитися на універсальне, ефективне й навіть перевищити навчання аудиторне. Основне, що дистанційне навчання заощаджує час і ресурси, і тому за такою формою – майбутнє в освіті.

Навчання фразеології – важливий процес, що забезпечує формування як лексичного, так і фразеологічного запасу кожного учня. Через фразеологізми, у силу їх національно-культурної зумовленості, формується мовна свідомість кожної особистості. На думку П. Селігея, мовна свідомість пов'язана з низкою супутніх явищ: «знання й культура мови, мовний смак, мовна соціалізація (тобто опанування норм), мовленнєва вправність, мовна особистість (тобто ідіолект)» [84, с. 40]. Оскільки фразеологізми містять інформацію про національну культуру і звичаї, то через їх вивчення формується поведінка молодого людини, розвиваються моделі дії відповідно до національно-культурних настанов. Чим більше знає і вживає учень фразеологізми, тим глибша його індивідуальна мовна свідомість. Отже, фразеологічне знання, а також і здобуті дистанційно, поглиблюють мовну свідомість особистості, підвищують її загальну грамотність.

Навчання української мови через гаджети змінює й саму мову. Сьогодні варто говорити про два різновиди мови: один – класичний, описаний у різних підручниках, граматиках і словниках ХХ-ХХІ століття; інший – мова з урахуванням інформаційно-комунікаційних систем. Сьогодні мова – це джерело програмування, створення різних програмних продуктів.

У цьому зв'язку вона нагадує штучний інтелект, але не дорівнюється йому. Нині мова описана не тільки в паперових словниках, а й електронних. Останні значно полегшують словниковий і фразеологічний пошук, що є доступним для всіх, звісно ж, за наявності гаджетів та інтернету.

Дистанційне навчання фразеології також залежить від доступних фразеографічних ресурсів. Фразеологізми можна знайти у «Словниках України ONLINE», у Словнику української мови в 11-томах, у Словнику української мови в 20 томах, в онлайн-бібліотеці «Горох». Усі ці джерела є офіційними і доступними. Тому на початку вивчення української мови учнів слід ознайомити з електронними ресурсами, що корисні не тільки для вивчення фразеології, а й української мови загалом.

Як уже ми зазначали, дистанційне навчання залежить від мережевих ресурсів різних платформ, за допомогою яких можна розміщувати навчальний матеріал, здійснювати його редагування та перевірку.

На думку різних лінгводидактів, а саме В. Бикова, І. Захарової, Г. Шиліної, інформаційно-комунікаційні технології дуже потрібні в мовній освіті. Освіта в контексті й інших галузей сьогодні зазнає інформатизації, що удосконалює навчання, дозволяє здійснювати освітню діяльність у несприятливих умовах. Інтернет-технології індивідуалізують урок фразеології, у межах якого створені оптимальні умови для розвитку розумових, творчих, особистісних здібностей учнів. Дослідниці Г. Строганова та Г. Козловська переконані, що інформаційно-комунікаційне навчання враховує особливі інтереси учнів, його особисті цінності, «можливість самореалізації в пізнавальній та іншій видах діяльності, створюють комфортні умови для самовизначення особистості в інформаційному суспільстві» [97, с. 24]. Найпопулярніша в дистанційному навчанні система – Moodle. Вважаємо, що її застосування оптимальне для вивчення фразеології. Розв'язання певних завдань з її допомогою значно підвищить якість знань учнів.

Особистісно зорієнтоване дистанційне навчання із фразеології української мови – це зорганізована на засадах співпраці і партнерства взаємна діяльність учителя й учнів, результатом чого є прагматично й комунікативно засвоєні фразеологізми. Дистанційний навчальний процес, як переконана Г. Шиліна, - «це навчання учнів у мережі Інтернет: консультування, спілкування, співпраця, самостійна робота» [114, с. 22]. Дистанційно – ширші засоби навчання: це відеоурок, онлайн-бесіда, спілкування в чаті та ін.

На платформі Moodle можна розміщувати як коротку інформацію про фразеологізми, наприклад, визначення цього поняття (на вебсторінці), так і більші за обсягом матеріали, наприклад, теоретичну інформацію про ознаки фразеологізмів, їх типи (модуль «Книга»), деякі прагматично орієнтовані тексти.

На особливу увагу заслуговує модуль «Файл», у межах якого у форматі документа Microsoft Word розміщуємо завдання різної значущості. Учню легко розмістити файл із відповіддю, а учитель отримає, перевіряє й надсилає оцінку, що відображається на сторінці учня. Moodle дозволяє оперативно оцінити роботи учнів.

Загалом структурування ресурсу Moodle дозволяє розміщувати різні матеріали: текстові, аудіо, відео, вебпосилання. Тут можна використати матеріали з інтернету, наприклад, підручники, словники фразеологізмів, інші навчальні джерела.

Особистісно зорієнтовані вправи дозволяють розмістити модуль «Завдання», у межах якого відбувається їх індивідуальне закріплення. Наприклад, кожному учневі можна запропонувати таке завдання: *«А Сафатові повиділося, що Стрибог, мабуть, хоче хмуритися; тим-то низенько склонився й несміло **цідив** слова **крізь** зуби (Лесь Мартович).* Перепишіть речення. Знайдіть фразеологізм. Поясніть його значення. Яку синтаксичну функцію виконує фразеологізм? Підкресліть. Складіть власне з цим стійким висловом».

Цінним у контексті особистісно зорієнтованого навчання фразеології є модуль, що є в структурі Moodle, – «Глосарій». Він дає учасникам змогу «створювати та підтримувати певний перелік термінів та їх визначень у вигляді словника» [114, с. 25]. Це означає, що учні зможуть бути авторами словничків фразеологізмів (наприклад, у межах власного словникового запасу). Фразеологізми розміщуються за алфавітом. Завдання, подане в модулі «Глосарій» має таке формулювання: «Укладіть словничок фразеологізмів, які ви вживаєте».

На кожного учня скеровані й тестові завдання на платформі Moodle. Завдання платформа оцінює автоматично, а це заощаджує час, який би міг учитель витратити на перевірку паперових тестів.

Отже, дистанційне вивчення фразеології за допомогою Moodle забезпечить ефективність та оптимальність у засвоєнні цих одиниць, мотивуватиме учнів до пошукової діяльності, спонукатиме до саморозвитку та самоосвіти. Можливості програми Moodle, погоджуємося з Г. Шиліною, дозволять реалізувати особистісно зорієнтований підхід до учнів: «правильно дібрані завдання за допомогою дидактичних засобів уможливають формування в учнів навичок самоконтролю та самостійної роботи» [114, с. 27].

Для дистанційної фразеологічної освіти важливий також і такий ресурс, що здобув назву «інформаційна графіка». Нею послуговуються активно у сфері бізнесу, медіа, політиці, і поступово вона охоплює й освіту. В. Борисенко зазначає, що завдання інфографіки – це «візуалізація значної за обсягом і складної для сприймання інформації» [10, с. 17]. Отже, найважливіше тут – зображення, малюнок, що відтворює певний зміст, це візуальна розповідь. Очевидно, що фразеологізми найбільш підвладні інформаційній графіці, адже в їх основі – образ, ситуація, що її легко намалювати або відтворити схематично. Наприклад, фразеологізм *братися за голову* «переживати, бути у відчаї» можна презентувати за допомогою інформаційної графіки. Тут принагідно згадати й психологічний чинник: те,

що подано через прив'язування до малюнка, краще запам'ятовується. Але сам по собі малюнок – багатозначний, його слід супроводжувати текстом. Це може бути не фразеологізм, а його пояснення. І таким чином, є малюнок, є пояснення фразеологізму, і учень буде вгадувати, що за фразеологізм за малюнком прихований. Це зразок завдання.

Інфографіку використовуємо і для теоретичного матеріалу. Наприклад, питання «Джерела походження фразеологізмів» цікаво й ефективно висвітлити за допомогою цієї системи. Так, малюнок «Античні руїни» засвідчуватиме античне джерело; малюнок «Національні костюми» - народні звичаї, фольклор і таке інше. Переваги інфографіки над іншими методами – чітке структурування матеріалу, запам'ятовування значного його обсягу, зацікавлення учнів до створення власної інфографіки з теми. Загалом використання інформаційної графіки засвідчує високий рівень цифрової грамотності – і вчителя, й учня.

Розвиває цифрову грамотність і відома нині в освітній парадигмі методика вебквесту, що навчає відшукувати, аналізувати, систематизувати певну мовну інформацію, а також і фразеологічну. Головне в цій методиці – індивідуальний пошук на основі чітко визначеного завдання. Учень шукає необхідну інформацію і навчається її аналізувати, робить певні висновки. Методика вебквесту найкраща для розв'язання питання «Структура фразеологізмів». Учень працює зі словником, шукає, наприклад, фразеологізми за структурою «дієслово+іменник», систематизує їх за значенням, пояснює закономірності будов. Формулюючи завдання, учитель указує, що за модель фразеологізму слід відшукати, де відшукати (надаються покликання на ресурси), скільки треба фразеологізмів, час на виконання завдання й супровідні завдання (закономірності щодо значення). Зазначена методика виявляє в учнів пошуково-дослідницькі вміння, навички самостійної роботи з джерелами.

Незамінними в навчанні сьогодні є соціальні мережі. У контексті особистісно зорієнтованого навчання фразеології їх використовуємо для

обміну досвідом учнів, для оцінювання, для передання інформації, для демонстрації власних спостережень.

Дистанційне навчання фразеології передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій, що ефективні для більшого засвоєння фразеологізмів.

2.2. Метод дослідницьких вправ

Опрацювання теоретичного матеріалу передбачає різні методи. Один із них – метод вправ. Цей спосіб традиційний у розбудові навичок уживати різні мовні одиниці. М. Пентилюк та Т. Окуневич у праці «Сучасний урок української мови» акцентують увагу на важливості застосувати знань на практиці, вони зазначають: «Навчання учнів застосовувати знання на практиці спирається на аналіз алгоритму (зразка) міркування, який пропонує вчитель або учні аналізують його за підручником» [73, с. 38]. Теоретичні знання втрачають сутність, якщо вони не реалізовані на практиці.

Останнім часом у лінгводидактиці шириться погляд, що найефективнішими щодо засвоєння теоретичних знань є дослідницькі вправи. Вони зорієнтовані на проблемне викладання. Під цим поняттям С. Омельчук розуміє таку діяльність учителя, що «спрямована на створення проблемних ситуацій та організацію навчально-пізнавальної діяльності учнів для розв'язання їх» [58, с. 5]. Дослідницьке навчання скероване на розвиток індивідуальності учня, що цінне в контексті особистісно зорієнтованого підходу. Таке навчання передбачає розвиток у школяра вміння навчатися.

Уміння вчитися формується спеціально дібраними й обґрунтованими вправами, що повинні враховувати такі компоненти навчання: змістовий, мотиваційний, процесуальний. Дослідницькі вправи розвивають дослідницькі уміння. У їх основі, на думку С. Омельчука, лежить «виконання логічних універсальних дій» [120, с. 8]. Щодо фразеології – то ці дії передбачають: аналіз та синтез ознак фразеологізму, порівняння фразеологізму з іншими одиницями мови (словами, словосполученнями, реченнями), класифікація

фразеологізмів, пропонування власних визначень фразеології, фразеологізму. Дослідницькі завдання допомагають опанувати краще теоретичний матеріал, усвідомити логічні зв'язки у системі фразеологізмів.

Ураховуючи погляди С. Омельчука, виділяємо різні типи дослідницьких вправ [58], [120]. Один із них – дослідницька вправа з логічним прийомом абстрагування. За допомогою такої вправи «можна виділити найважливіші властивості мовних одиниць і явищ та виокремити їх від неістотних, другорядних» [58, с. 9]. Наприклад, учитель подає теоретичний матеріал (скажімо, у вигляді презентації), далі пропонує дослідницьке завдання: «Систематизуйте ознаки фразеологізму за шкалою – від 0 до 10, за принципом їх важливості». Такого типу вправи навчають учнів розрізняти головне і другорядне, систематизувати мовні явища.

Активізує пізнавальну діяльність учнів дослідницькі вправи на основі розпізнавання та пошуку. Такий вид завдань передбачає роботу з текстами, тому завдання учителя – дібрати гарні навчальні тексти. На думку М. Греб, тексти повинні розвивати особистість учня і формувати уявлення про красу мови, її багатство, про повагу до слова [23, с. 5]. З погляду фразеології – це такі, що містять фразеологізми. Для формування таких завдань доречно скористуватися дидактичним матеріалом, зібраним А. Мовчун. Для кожного учня добираємо окремий текст. Полегшуватиме роботу – розміщення на Moodle посібника «Мовні скарби. Вивчення фразеологізмів у школі». Кожен учень отримує покликання на певну сторінку джерела і працює самостійно з текстом. Дослідницька вправа формулюється так: «Прочитайте текст. Відшукайте фразеологізми. Поясніть значення і роль у тексті».

Творчі здібності розвивають дослідницькі вправи на основі моделювання. На першому рівні складності вчитель знайомить учнів із базою фразеологізмів. Наприклад, «Ознайомтесь із фразеологізмами: *зарубати на носі, набити оскому, і слід пропав, гнути горба, клювати носом, лізти на рожен, посиденьки справляти, шукати вітра в полі, не по кишені, жити на широку ногу, підливати масла у вогонь*. Оберіть фразеологізм і складіть із

ним речення». Складнішим є інше завдання: «Ознайомтеся зі словами – правда, брехня, ледарювати, працювати, базікати, переживати, добрий, лагідний, багато, мало, далеко. Оберіть слово. Наведіть фразеологізми, які пов'язані з обраним словом».

Дослідницькі вправи на основі конструювання дозволяють будувати тематичні та синонімічні групи фразеологізмів. Приклад такого завдання: «Ознайомтеся з поданими словами: непослідовний, боязкий, добрий, злий, невпевнений, апетитний, неперевершений, справедливий. Доберіть якомога більше синонімів, антонімів до поданих слів».

Дослідницькі вправи на основі аналізу-міркування. Пропонуємо таку розбудову цього завдання: «Ознайомтеся із навчальним матеріалом. Сіяти грішми, гопки скакати, мати слабкість, скуштувати облизня, місце під сонцем, солоно приходиться, триматися на відстані, на головах ходити, правди нічого ховати, через пень-колоду, пекти до живого, нема місця, наче гуси ночували. Оберіть три фразеологізми. Поясніть значення. Поміркуйте, у яких ситуаціях спілкування доречні зазначені фразеологізми».

Дослідницькі вправи із застосуванням перетворення. Їх основна мета – навчити замінювати варіантні лексеми у фразеологізмах. Приклад завдання такий: «У реченнях знайдіть фразеологізми. Виділені у фразеологізмах слова замініть можливими лексичними чи граматичними варіантами. 1. **Зробімо паралель:** вам дорогий ваш лист, мені – наука (Леся Українка). 2. Вам треба провітрити **мозок**. 3. Смачна страва, що й **язик** з нею проковтнеш. 4. Довбуш мовчки пройшов його очима... (Блоху). 5. Не роби з мухи **слона**. 6. Нам довелося **тримати** їх на певній відстані. 7. **Час** покаже, як нам діяти».

До дослідницьких завдань також зараховуємо різні фразеологічні диктанти. Сутність фразеологічного диктанту полягає в тому, щоби перевірити знання із фразеології, актуалізувати набуті знання, систематизувати їх. Наприклад, учитель диктує фразеологізми – учень записує їх і пояснює значення. До такого диктанту слід добирати такі фразеологізми, які учням відомі. Наприклад, фразеологічний диктант може

мати такий вигляд: *«Зарубати на носі, бити байдики, прикусити язика, біла ворона, аж за вухами ляцить, ані пари з вуст, брати ноги на плечі, витрішки продавати, від горшка три вершка, викидати на вітер, врізати дуба»*. Під час написання диктанту працює ще й м'язова пам'ять учнів, тому вони запам'ятовують більшою мірою ці мовні одиниці.

Фразеологічний диктант може мати й інший вияв. Так, М. Осьмакова пропонує скласифікувати фразеологізми за темами: мисливські, спортивні, морські, кравецькі, рибальські тощо [66, с. 46]. Для прикладів наводить такі стійкі вислови: *пливти за течією, покласти на обидві лопатки, брати на буксир, старий лис, сплітати сіті, як з голочки, змотувати вудки, кинути якір, на ловця і звір біжить, прийняти естафету, на всіх вітрилах, вийти на фінішну пряму, брати тайм-аут, ні пуху ні пера, не ликом шитий, рятівне коло, загнати у вершу, брати бар'єр, на слід натрапити, як нитка за голкою* [66, с. 46].

Дослідницькі завдання з фразеології орієнтовані й на змагальну діяльність учнів. Наприклад, вправа *«Хто більше і швидше?»*. Її зміст: подані слова і фразеологізми замініть фразеологізмами. *Ледарювати. Бути розумним. Знущатися. Змерзнути. Щирий. Вірний*.

На різних уроках з української мови можна залучати *фразеологічні практикуми*. Вони передбачають складання невеликого тексту-роздуму на певну тему, наприклад: зовнішність, риси характеру, розумові здібності, працьовитість. Важливо, що учень намагається вживати фразеологізми і проговорювати текст спонтанно. Як зразок говоріння, учитель може запропонувати уривок із художнього твору чи власне речення. Наприклад, мікроконтексти фразеологізмів, що розкривають характер людини, знаходимо в дослідженнях І. Колеснікової, і це можна використати на уроках фразеології: *Чому ж такий нещасливий? Не гриб під себе, не чіплявся в чужі горлянки* (Юрій Мушкетик); *- І так я все життя – заднім умом живу..* (Андрій Головка); *Та твій брат впертий мов осел* [33, с. 46-47].

Важливими є також і вправи із фразеології з проблемним завданням. Вони стимулюють навчально-пізнавальні вміння та навички учнів. Щодо цінності проблемних вправ, то варто навести думку О. Остапенко, яка переконана: «Поставлений у ситуацію неочікуваності, здивування, парадоксу, учень сам з інтересом прилучається до пошуку знань, яких йому не вистачає...» [64, с. 12]. Учень мотивований у контексті власного розвитку знаходити відповідь на проблемне питання. Проблемні завдання із фразеології – пов'язані з різними аспектами їх походження. Наприклад, проблемна вправа «Цікаво знати»: Як ви гадаєте, як раніше міряли довжину? Які є варіанти відповідей? А чи не наштовхує вас на думку фразеологізм *рукою подати «близько»*? Чому так говорять? Перші одиниці міри – частини тіла людини: *ноги, руки, пальці, лікоть*. Також давні одиниці виміру відтворюють слова *аршин, вершок, п'ядь, сажень*. Така вправа може бути на початку будь-якого уроку української мови. Справді, проблемне навчання актуальне для сучасної освіти, воно забезпечує участь кожного в обговоренні проблеми, отже, особистісно зорієнтоване. Погоджуємося з думкою В. Борисенко, що проблемні вправи є «необхідною умовою для розвитку самостійної діяльності учнів» [11, с. 18].

Сприяють ефективному засвоєнню фразеологізмів проблемні вправи з використанням словників. Наприклад: *За допомогою російсько-українських словників сталих висловів знайдіть фразеологізми російської та української мови. Поясніть, у чому відмінність перекладу? Або інше – проблемне завдання-міркування: Подумайте, чому одні слова часто фіксуються у складі фразеологізмів (рука, серце), інші рідко (байдики)?* Проблемні завдання з фразеології спонукають до активного мислення та сприяють кращому засвоєнню фразеологічного матеріалу.

Вправи із фразеології формують фразеологічну компетентність учнів. Змістове наповнення вправ повинно враховувати такі аспекти: 1) систематизація фразеологізмів, виділення окремих типів; 2) правила наголошування слів у фразеологізмах, вимова фразеологізмів; 3) візуалізація

фразеологізмів – відтворення їх за допомогою малюнків; 4) комунікативна цінність фразеологізмів – проєкція їх на прагматичне використання; опрацювання теорії фразеології через формат презентації; 5) варіабельність фразеології.

Уся система вправ із фразеології пов'язана з такими операціями: впізнавання, розуміння, уживання, пошукова діяльність, моделювання. Такі вправи «потребують пошуку нових знань і дій», це спосіб «організації пошукової діяльності» [24, с. 6] учня як учасника процесу навчання фразеології.

Вправи з української фразеології здатні підготувати фразеологічно грамотну людину, з високим рівнем комунікативно-фразеологічної компетентності, що заґрунтована на системі знань про фразеологію, її національно-культурну цінність. При цьому потрібно постійно дбати про «співвідношення мовного матеріалу та мовленнєвої діяльності з перевагою саме мовленнєвої практики» [44, с. 3]. Фразеологізми повинні усвідомлюватися і як теоретична одиниця, і як компонент спілкування. Фразеологічно-комунікативна компетентність має результат: учень уміє вести діалог і використовувати фразеологізми, він сприймає мовлення інших, аналізує його.

Фразеологічні вправи навчають етикетно спілкуватися. Наприклад, такою вправою може бути така: «Змодельуйте етикетну ситуацію і використайте формули етикету». Залучення цього завдання можливе не тільки на уроках із фразеології, а під час вивчення будь-якого мовного явища.

На думку дослідниці В. Борисенко, «дослідницька робота учнів на уроках української мови обов'язково має бути внутрішньо мотивованою» [122, с. 50]. Якщо є фразеологічна мотивація, то і з'являється пошук розв'язання дослідницької вправи. Мотивуватимуть і зацікавлюватимуть учнів – віршовані словосполучення, що містять фразеологізми. Їх цікаву добірку зробив Б. Токарчук у «Віршованому словничку фразеологізмів»

[123]. Фразеологізми у цьому словничку систематизовано тематично, так що учень може обрати ту тему, яка йому до вподоби. Наприклад, тему навчання розкриває такий чотиривірш:

Аби день до вечора

Вчився без завзяття,

Коли виріс – зрозумів:

Вчитися – це щастя [123, с. 53].

До речі, авторами такого дидактичного завдання можуть бути вчителі, але й учні би добре впорались із завданням – скласти вірші із фразеологізмами. Це вже творча реалізація особистості, особливо тієї, що має нахил до поетичної творчості. Такі фразеологізми-вірші можуть бути використані як гра-розминка. Так само цінні, скажімо, «хвилинки крилатих висловів», коли вчитель відволікається під час уроку мови на актуалізацію знань античності. Наприклад, *Дволикий Янус* – нещира людина. Справді, за міфами, Янус поставав у двох обличчях. Згодом вислів зазнав переосмислення.

Дослідницькі вправи з фразеології покликані формувати фразеологічне багатство кожного учня, а це визначає його майбутній імідж, індивідуальний стиль життя і поведінки [23, с. 7]. Дослідницькі вправи – особистісно зорієнтовані. За своїм змістом вони спонукають кожного до дослідницько-пошукової діяльності, до аналізу й синтезу інформації, до пошуку відповіді на проблемне завдання.

2.3. Креативні методики навчання фразеології

Особистісно зорієнтоване навчання нерозривно пов'язане з креативністю, або креативною компетентністю, що її останнім часом усе більше згадують у рамках компетентісної мовної освіти. До речі, поняття креативності та творчості синонімічні. Слід зазначити, що в широкому розумінні, будь-яке сучасне завдання з української мови має креативний характер, у силу специфіки самої мови – як антропоцентричної динамічної,

різнопланової, багатоаспектної системи. Як стверджує Л. Мацько, мова – унікальна, багатовимірна, «сьогочасна і вічна, фізична і духовна, індивідуальна для кожного мовця і спільна для всіх» [45, с. 20]. У вузькому – тільки конкретні справи спрямовані на розвиток креативності.

На погляд Г. Шот, «чи не найголовнішою компетентністю є продуктивна творча діяльність, де має панувати дух традицій та креатив новачій» [115, с. 61]. Про креативність у мовній освіті зауважують О. Горошкіна та О. Караман у статті «Формування креативності майбутніх учителів української мови як лінгводидактична проблема» [21]. Про це зазначає Л. Мацько в навчальному посібнику «Українська мова в освітньому просторі». Так, Любов Мацько констатує, що мовна освіта та мовне виховання формують «риси творчої особистості інтелектуальної еліти», вони перетворюють учня на фахівця-пошуковця, на справжню високорозвинену мовну особистість [45, с. 31].

Творчість – невід’ємна характеристика суспільства XXI століття. Творчий підхід допомагає мислити критично, вільно аналізувати те, що відбувається в Україні. Саме критичне мислення – важлива складова креативної діяльності. Критичне мислення апелює до розумової активності, до мисленневих процесів, а саме до їх удосконалення. Учень не може, та й не має права, у нових умовах тотальної глобалізації сприймати моделі суспільства як готові та непорушні, а повинен їх осмислювати. Для цього знання потребують постійного оновлення. О. Пометун порівнює тренування розуму із будь-яким іншим видом занять, наприклад, спортсмени тренують м’язи, музиканти вдосконалюють техніку гри та ін. [76, с. 2]. Так само вправи із фразеології враховують, що учні конструюють знання та навички, вони експериментують, роблять висновки й оцінюють результати власного думання.

Дослідники-лінгводидакти виділяють такі складники креативності, і вони також стосуються особистісно зорієнтованого навчання фразеології: здатність мовної і мовленневої самореалізації; надання критичної оцінки

фразеологічним явищам; уміння творчо реалізувати фразеологічну комунікацію; уміння комунікувати в конфліктних ситуаціях і вживати при цьому фразеологізми; реалізувати інформаційну грамотність – створювати фразеологічний продукт за допомогою гаджетів і мережевих систем [115, с. 61]. Результатом креативної навчальної діяльності є особа, яка здатна мислити творчо й позитивно, критично оцінює себе та інших, інтелектуально й культурно розвинена, яка здійснює комунікативну фразеологічну діяльність за різних, у тому числі й конфліктних ситуацій.

Розвивають креативність вправи на критичне мислення. Наприклад, це може бути вправа, заснована на прислів'ях та приказках.

Завдання. Прочитайте подані прислів'я та приказки. Поміркуйте, у яких ситуаціях вашого життя їх доречно було би використати. 1. *Легко того бити, кого нікому боронити.* 2. *Ноги носять, а руки годують.* 3. *З великої хмари малий дощ.* 4. *Чужа душа – темний ліс.* 5. *На сердитих воду возять.*

Завдання. Підтвердьте або спростуйте думку щодо твердження: «Фразеологізми надають розмовності висловленню. Їх уживання робить текст примітивним і смішним». Наведіть приклади для обґрунтування власної позиції.

Скеровані на розбудову критичного мислення загальновідомі сьогодні методи: «Прес», «Мозковий штурм», «Асоціативний куш», «Дискусія» тощо.

Творчі роботи на уроках української мови узвичаєні. До їх видів зараховують: діалоги (діалог-розпитування, ситуативний діалог), власне висловлення, інші види робіт, що формують комунікативну компетентність учня [47, с. 17]. Діалоги навчають поводитися в певних комунікативних ситуаціях, тому актуалізувати фразеологічні знання – закріплювати фразеологізми за цими ситуаціями. З огляду на це вважаємо за необхідне запропонувати кілька завдань, призначених для роботи в парі.

Завдання. Уявіть. Ви зустріли друга в місті. Змодельуйте діалог. Уживайте формули ввічливості, а також інші фразеологізми, розпитуючи друга про його життя.

Завдання. Ви перебуваєте в класі на перерві. Зверніться до іншого учня (учениці) і скажіть йому комплімент. Підкресліть його розумові здібності за допомогою фразеологізмів. Завершіть ввічливо розмову.

Завдання. Зверніться до вчителя. Почніть та завершіть етикетно розмову. Підкресліть за допомогою фразеологізмів те, як цікаво легко на уроці вам було сприймати новий матеріал.

Відзначимо, що діалоги корисні ще й тим, що долають спілкувальні бар'єри.

Розвивають творчий підхід цілі уроки або окремі завдання у їх межах із розвитку зв'язного мовлення. Розвиток зв'язного мовлення – можливість для учня реалізувати власні вміння уживати мовні одиниці на письмі чи в комунікації. Ефективними та особистісно зорієнтованими є, наприклад, лінгвістичні мініатюри. Під цим поняттям розуміють «стислі цікаві висловлення, що створюють образне уявлення про якесь мовне явище або поняття» [51, с. 3]. З одного боку, це вигаданий творчою фантазією текст, що створений як прозовий чи поетичний текст, а з іншого, він не втрачає ознак наукового стилю. Такі лінгвістичні мініатюри помічаємо в багатьох письменників, мовознавців (Д. Білоус, А. Бортняк, І. Вихованець, А. Мовчун). Їх можна використовувати як зразки, а потім і мотивувати учнів створювати власні тексти, написані або виголошені, скажімо, в тематичній рубриці «З історії фразеологізму».

Тренувальне завдання. З історії фразеологізму.

Загадкове слово драла. Воно, виявляється, споріднене із дралувати – швидко тікати. Ніхто так швидко не тікає, як заєць. Драла – це і є заячі ноги. Давати драла – швидко тікати як заєць [50, с. 68].

Завдання. Фразеологічна мініатюра. Прочитайте фразеологізми. Оберіть один і створіть із ним невеличкий текст, обґрунтовуючи значення.

Давати прочуханку, з усього розмаху, очі на лоб полізли, через третіх осіб, опустити очі в землю, нога людська не ступала, і ухом не вести, дорога устелена тернами, сльози закипіли.

Ширші можливості для творчої реалізації дають есе. Це поняття в лінгводидактиці почали не так давно вживати, а лише протягом останніх трьох років. Сам термін запозичила українська мова із французької і пов'язаний із латиною. У Словнику української мови у 20 томах знаходимо таке його тлумачення: «Короткий науковий, критичний і т.ін. нарис, написаний у вільній формі» [89]. Ключовим тут вважаємо ознаку «вільна форма», що дозволяє реалізувати власну творчість.

На думку дослідників есе, під цим методом слід розуміти «прозовий твір невеликого обсягу і вільної композиції, що виражає індивідуальні враження та міркування автора» [47, с. 18]. Есе дозволяє безперешкодно висловити власну думку, причому у вільній формі. Якраз довільність і реалізує креативність, є певним мотивом, адже немає чітких рамок, що обмежували би розвиток особистості.

Щодо застосування есе з метою актуалізації знань із фразеології, то тут доцільно зробити кілька зауважень. По-перше, есе не має чіткого цільовизначення щодо фразеологізмів, тобто не можна його створити тільки з цих одиниць, інакше змістова лінія буде порушена. По-друге, під час написання будь-якого есе (на уроці з мови чи літератури) учитель спонукає учнів до вживання фразеологізмів, відповідно до теми. По-третє, фразеологізми можуть бути заголовком есе (прислів'я чи крилатий вислів), що так чи інакше мотивує використовувати тематично близькі інші фразеологізми. Наведімо нижче кілька прикладів завдань есе, зорієнтованих на використання стійких висловів.

Завдання. Напишіть есе з теми «Моя українська земля! Яка рідна ти для мене». У тексті використайте мінімум 2 приклади фразеологізмів (прислів'їв, приказок), що допоможуть розкрити тему. Для довідки: *Кожному мила своя сторона. Рідний край – земний рай. Рідна земля і в жмені мила. У ворогів немає батьківщини. За рідний край і життя віддай. Кожний край має свій звичай.*

Завдання. Прочитайте прислів'я. *На годину спізнився, за рік не доженеш.* Як ви його розумієте? Викладіть власне бачення у вигляді есе. Наведіть інші стійкі вислови про працю або ледарство, вплітаючи їх у зміст.

Завдання. Знайдіть прислів'я та приказки про розум. Оберіть одне з них для назви есе. Викладіть власні міркування щодо думки, прихованої в обраному прислів'ї. Для цього завдання вчитель заздалегідь повинен підготувати базу сталих висловів, наприклад, вивести їх через демонстрацію екрану. Учень обирає те, що йому найближче, і далі будує вже свою творчу діяльність.

Писати есе можна як під час уроку офлайн, так і дистанційно. Власні творчі роботи учень може розміщувати на різних платформах, наприклад, на Moodle, надавати спільний доступ через ресурси Google, надсилати в соціальних мережах.

Як бачимо, жанр есе дозволяє учневі вільно будувати свої думки, добирати фразеологізми, що і є реалізацією творчої діяльності. Есе підвищує загальну грамотність, дозволяє «шліфувати власний стиль» [47, с. 19], що дуже цінне для особистісно зорієнтованої мовної освіти.

Ще одним видом творчої є діяльність із фразеології є проектування. Його як лінгводидактичну проблему вивчали Л. Варзацька, О. Горошкіна, О. Караман, С. Омельчук, М. Пентилюк. Дослідники наголошують, що проектування доцільне в старшій школі, коли учень усвідомлює значущість та актуальність власного навчання. На думку О. Полінок, воно сприяє активному навчанню, активізує творче мислення, забезпечує зв'язок навчання з практикою [74, с. 12].

Оскільки особистісно зорієнтоване навчання – це партнерський процес, то й кожен з його учасників під час виконання проєкту розвиває творчі здібності. Учень здобуває змогу цікавого завдання, у межах якого він розв'язує проблемні питання, самостійно працює із джерелами інформації, публічно засвідчує результат, наприклад, у вигляді доповіді. Проєктування формує інтелектуальну творчу особистість. Учитель теж зазнає

особистісного розвитку, адже також залучений до проєкту, спостерігає, за потреби координує, готує інформаційно-пошукову базу. Успішний проєкт – це спільна робота вчителя та учня.

На думку Л. Варзацької, учитель заздалегідь визначає об'єкти проєктувальної роботи, готує «проблемні запитання та завдання; способи фіксації спостережуваного та досліджуваного» [15, с. 49]. Звісно, від рівня підготовленої бази залежить кінцевий результат. Учитель повинен залучити учня до проєкту цікавим завданням, заохотити через різні мотиваційні методики.

Фразеологічний матеріал має потужне джерело для творчого проєктування. Тут варто виділяти одноразові й тривалі проєкти, тимчасові та постійно організовані. Нижче пропонуємо приклади проєктної роботи з фразеології.

Завдання. Проєктна робота на уроці. Учитель заздалегідь готує словникову базу. Для реалізації проєкту потрібен мультимедійний екран, куди й транслюються слова. Кожен учень обирає слово. Крім того, на екрані модель-схема, за якою здійснюватиметься робота. Зокрема, схема може бути такою: 1) слово як опорне у фразеологізмі; 2) фразеологізми з опорним словом; 3) фразеологізми, що їх можна пояснити обраним словом; 4) слова-синоніми до пункту 2; 5) слова-синоніми до пункту 3; 6) власний контекст із фразеологізмами; 7) визначення синтаксичної функції фразеологізмів. Успішність цього проєкту зумовлена наявністю достатнього дидактичного матеріалу, що його учитель надає конкретному учню, залежно від обраного опорного слова.

Робота фразеологічного гуртка. Відбувається в позааудиторний час. Як методичний і дидактичний матеріал можна використати авторську методику фразеологічного гуртка, що її розробила М. Степанюк. Матеріали вміщено у виданні «Бібліотечка «Дивослова»» (2019, № 4.). Робота гуртка передбачає і самостійну роботу, і проєктну діяльність, орієнтована також на діагностику, наприклад, у вигляді тестів. Участь у роботі гуртка сприяє

поглибленому вивченню фразеології, учень вирішує самостійно брати в ньому участь – для кращого засвоєння фразеологічних знань.

До тривалих проєктів зараховуємо науково-дослідну діяльність (у межах Малої академії наук), до якої учитель залучає найкращих учнів. До учителя вимоги – опрацювати теми проєктів, бути партнером учня в плануванні, вивченні джерел, написанні наукової роботи. До учня відповідно – мати бажання науково-дослідницької роботи, старанно працювати в команді з учителем. Уважаємо за необхідне запропонувати теми науково-дослідницьких проєктів.

Теми проєктів можуть мати такі формулювання:

1. Фразеологізми як мовленнєві формули подолання конфлікту.
2. Фразеологізми в детективних романах А. Кокотюхи.
3. Фразеологізми з числовими компонентами.
4. Фразеологізми з назвами міст.
5. Фразеологізми в молодіжному спілкуванні.
6. Національно-культурна семантика фразеологізмів.
7. Фразеологізми на позначення різних станів людини.

Виконання науково-дослідницьких робіт є відповідальним завданням, що триває кілька місяців. Воно розвиває вміння будувати науковий текст, висловлювати власну думку, у результаті формує творчу й мовно-мовленнєву компетентну особистість. Це завдання потребує особливих зусиль від учня і розвиває дослідницькі вміння. Учитель як науковий керівник повинен коректно і грамотно скоординувати наукові пошуки учня, ознайомити з етапами наукової роботи. Наукова робота з фразеології – спроба глибше опанувати фразеологічні одиниці, зануритися в теоретичні аспекти цих явищ. Під час її виконання відбувається розвиток особистості учня, його творчо-пошукових і дослідницьких умінь.

Проєктна діяльність у контексті особистісно зорієнтованого уроку фразеології є дуже важливою, вона «створює оптимальні умови для

активності учня як співтворця навчально-виховного процесу на всіх його етапах» [15, с. 49].

Таким чином, творча активність учнів – це основне в особистісно зорієнтованому навчанні фразеології. Учитель повинен докласти всіх можливих зусиль, аби оптимізувати реалізацію креативності на уроках фразеології.

2.4. Самостійна робота у вивченні фразеології

Неабияку роль в особистісно зорієнтованому вивченні фразеологізмів відіграє самостійна робота. Самостійна робота – не новий метод навчання, про нього відомо здавна в педагогіці, однак сьогодні його розуміння змінюється. Якщо раніше зауважували на колективній та індивідуальній її формі, то сьогодні більший акцент роблять на останньому вияві. Отже, самостійний – це такий вид діяльності, який спроможний активізувати індивідуальну пізнавальну діяльність учня, мотивувати його до вивчення предмета, спонукати до креативного самовиявлення.

У лінгводидактиці під самостійною роботою розуміють таку, що «потребує від учня достатнього рівня самосвідомості, рефлексивності, самодисципліни, відповідальності», що «задовольняє процес самовдосконалення та саморозуміння» [70, с. 140]. Під час самостійної діяльності учні вдосконалюють уміння й навички щодо пошуку потрібної навчальної інформації, розвивають творчі здібності.

На думку Ю. Бондаренка, самостійна робота передбачає систему завдань, практично орієнтованих і скерованих на конкретний результат [9, с. 23]. Важливо те, що ці завдання потребують від учня самостійного рішення, що дуже важливо в контексті особистісно зорієнтованої освіти. Крім того, фразеологізми – чи не найкращий матеріал для самостійного опрацювання та індивідуального занурення в цей процес.

Самостійну роботу для вивчення фразеологізмів доцільно використовувати з дидактичною метою – для засвоєння нових знань про ці

одиниці, формування вмінь та навичок, узагальнення й систематизації, тобто на всіх етапах навчання. Щодо методики організації самостійної роботи, то тут підтримуємо думку Ю. Бондаренка й виділяємо три її етапи: підготовчий, виконання самостійної роботи, перевірка одержаних результатів [9, с. 24]. Роль учителя на цих етапах різна, вона мінімальна на другому етапі, коли вчитель не заважає учневі розв'язувати певне завдання. Причому навчальна взаємодія передбачає партнерство учасників навчального процесу – учителя й учня, «побудоване на ідеях гуманізму, антропоцентризму, дитиноцентризму, стимулювання до творчості й самореалізації учня як особистості, інноватора, патріота...» [38, с. 3].

Метод самостійної роботи може використовуватися для вивчення фразеологізмів на уроці, а також у позаурочний час. При цьому обсяг роботи буде різний. Наприклад, під час уроку учні в межах самостійного завдання працюють з електронним словником – із метою пошуку та тлумачення фразеологізмів. Індивідуальний підхід у тому, що кожен учень має власне завдання, причому є різні способи його подання.

Завдання. «Учні! Зараз ви пригадаєте, на яку літеру починається ваше прізвище. На цю ж букву ви шукаєте один приклад фразеологізму в електронному словнику. Записуєте тлумачення. Після цього озвучуєте дібраний приклад».

Самостійна робота з лексичним і фразеологічним матеріалом сьогодні неможлива без електронного словника, у зв'язку з чим на початку вивчення матеріалу учитель повинен ознайомити учнів з офіційними електронними ресурсами, навчити їх користуватися ними.

Один із виявів самостійної роботи в позаурочний час – це виконання домашнього завдання. Під час роботи вдома учню комфортніше, адже «домашня робота не потребує прискореного темпу: дитина здійснює її з урахуванням своїх можливостей» [9, с. 24]. Самостійна робота вдома розширює можливості щодо використання підручників, електронних джерел, ілюстративного матеріалу.

Самостійна робота може бути різною щодо обсягу й тривалості. Завдання, що виконуються на уроці, тривають кілька хвилин; домашню роботу учень виконує 30-60 хвилин. Є й тривалі завдання, наприклад, завдання з розвитку мовлення, проєктна діяльність, проведення наукового дослідження в Малій академії наук тощо. Тривалі завдання доцільні в старших класах, на уроках повторення і систематизації знань із фразеології.

Уроки зв'язного мовлення мають місце протягом усього періоду навчання української мови. Слід їх залучати й у ході систематизації й узагальнення знань із фразеології або інтегрованого навчання. Такий вид роботи учні виконують самостійно, виявляючи свої креативні вміння. Учитель добирає індивідуальні завдання, зорієнтовуючи учнів самостійно працювати, знаходити власний варіант рішення. На основі фразеології слід запропонувати написати есе.

Домашнє завдання-есе. «Оберіть ключове слово-іменник (серце, чобіт, глек та ін.. Знайдіть із ним фразеологізм (серце не камінь). Розгорніть фразеологізм до есе, описуючи ситуацію, що в основі фразеологізму. Обсяг 100-150 слів)».

Творче мислення учнів, як уже ми відзначали, формує проєктна діяльність, і вона реалізується в межах самостійної роботи й максимально використовує можливості учнів. Проєктування на уроках мови дозволяє учневі «виявити себе, випробувати свої сили, докласти свої знання, принести користь і показати публічно результат...» [74, с. 13]. Учень зацікавлений у виконанні проєкту, адже сам обирає завдання відповідно до його теми. Важливим у цьому виді діяльності є те, що учень презентує результати виконаної роботи, традиційно у вигляді аудіо- чи відеопрезентації. Окремий фразеологізм може стати джерелом проєкту. Наприклад, це може бути інфографіка, що відтворює через малюнки ситуацію, що в основі фразеологізму.

Таким чином, особистісно зорієнтоване навчання використовує як один із найважливіших методів самостійну роботу. Цей вид діяльності дозволяє

оптимально врахувати інтереси учнів і скерувати їх на розв'язання завдань із фразеології. Самостійна робота з фразеології розвиває здатність критично мислити, робити власні спостереження і подавати їх у певних результатах – виконаних завданнях, написаних есе, створених проєктах та проведених наукових дослідженнях. У свою чергу, самостійне виконання завдань оптимізує процеси запам'ятовування фразеологізмів і як наслідок доречного їх уживання за певної комунікативної ситуації.

Висновки до другого розділу

У ході опрацювання різних методів особистісно зорієнтованого навчання ми дійшли деяких важливих висновків. Ми довели, що для фразеології ефективно використовувати дистанційне навчання, і його якість зумовлена рівнем інформаційно-комунікаційної грамотності, ступенем комп'ютеризації освіти, доступністю до інтернету. Дистанційне навчання дозволяє спланувати індивідуальну освітню парадигму для кожного учня.

Дистанційне навчання активно залучає інформаційно-комунікаційні технології. Застосування системи Moodle дозволяє будувати процес навчання результативним на всіх етапах – від подання нового матеріалу до діагностики знань. Використання «інформаційної графіки» дозволяє розтлумачити значення фразеологізмів через образне мислення, що візуалізується у вигляді графічних схем і малюнків. Методика вебквесту навчає відшукувати, аналізувати, систематизувати певну фразеологічну інформацію, зосереджує увагу при цьому на індивідуальній пошуковій роботі. Усі згадані методики розвивають цифрову грамотність і вчителя, й учня.

Ефективними в особистісно зорієнтованому навчанні фразеології є дослідницькі, проблемні вправи; вони розвивають критичне мислення, формують інтелектуально розвинену особистість учня.

Чи не найкраще забезпечує особистісну траєкторію навчання фразеології креативний підхід. Творче мислення, креативна діяльність –

основні вимоги до молодого фахівця. Вони реалізуються в ході спеціальних завдань на розвиток критичного мислення, проєктної діяльності тощо.

Важливим аспектом особистісно зорієнтованого навчання є самостійна робота, визначено її ефективні вияви.

РОЗДІЛ 3

ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНІ УРОКИ ФРАЗЕОЛОГІЇ

3.1. Дистанційний урок фразеології із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій

Особистісно зорієнтовані уроки з фразеології проводимо в 6 класі, 10 та 11 класах. Однак, навчання фразеології безперервне, про фразеологізми оглядово згадують у початковій школі, на інших уроках з української мови залучають фразеологізми в окремих вправах. Цей принцип безперервності повинен бути актуальним під час усього навчання української мови в школі.

Як показує практика, застосування сучасних засобів – комп'ютерів та електронних продуктів – є результативним в особистісно зорієнтованому навчанні фразеології, особливо в ході дистанційної освіти. Тож нижче пропонуємо розроблений урок такого типу. Цей урок призначений для шостого класу.

Тема. Прислів'я, приказки, крилаті вислови в українській мові.

Мета: формувати предметні компетентності: активізувати й поглибити знання про прислів'я, приказки, крилаті вислови; визначити особливості цих фразеологічних одиниць, розкрити їхню роль у комунікації, розвивати комунікативну компетентність, творче мислення кожного учня; здійснювати національно-патріотичне виховання; спонукати до використання прислів'їв та приказок у власному мовленні.

Методи, прийоми та форми роботи: використання ресурсу Google Meet, демонстрація екрану, робота з електронними словниками, робота в чаті, розповідь учителя, навчальна презентація, робота з інформацією на екрані, робота в парах, складання та озвучення діалогів, робота з епіграфом.

Завдання уроку:

Учні повинні знати:

- основні ознаки таких стійких одиниць, як прислів'я, приказки, крилаті вислови;
- стилістичні особливості зазначених одиниць;
- структурні моделі прислів'їв, приказок, крилатих висловів;
- відмінність цих одиниць від інших фразеологізмів.

Учні повинні вміти:

- виділяти ознаки прислів'їв, приказок і крилатих висловів;
- правильно, відповідно до ситуації, уживати ці одиниці;
- відрізняти прислів'я і приказки від інших одиниць мови.

Вид уроку: дистанційний урок нових знань.

Перебіг уроку

Епіграф

«Одна книга тисячі людей навчає.»

(Народна мудрість)

1. Організаційний момент. Створення позитивного настрою. Учитель звертається до учнів, аби всі вони увімкнули камери. Посміхнулись. Завдання вибіркоче: «Хто з вас скаже гарний комплімент комусь іншому?». Учитель нагадує, що компліменти – це формули ввічливості, і їх зараховуємо до фразеологізмів.

Мотивація навчання. Учитель звертається до учнів із такими запитаннями:

Поміркуйте над епіграфом. Як ми називаємо такі вислови?

Що ви думаєте про зміст епіграфа?

(Відповідь кожен напишіть у чаті – індивідуалізація уроку).

Навіщо нам вивчати прислів'я, приказки, крилаті вислови?

(Відповідь кожен напишіть у чаті – індивідуалізація уроку).

2. Актуалізація опорних знань. Вступне слово. На уроках української мови ми уже вивчали фразеологізми. Наприклад, *підливати масла у вогонь, як кіт наплакав*. Наведіть свої приклади.

Гра «Хто останній?». У межах гри учні по черзі вмикають мікрофон і наводять фразеологізми і пояснюють їх значення.

Робота з електронним словником. Завдання. Учитель вмикає презентацію екрану і дає доступу до онлайнної бібліотеки «Горох». Учні копіюють покликання на словник. Звернення до учнів. Як на вашу думку, які слова найчастіше вживаються у складі фразеологізмів? Дайте собі відповідь на це запитання, виділіть для себе таке слово і за ним знайдіть фразеологізми в онлайнному словнику. Запишіть ті, значення яких ви не знаєте.

3. Повідомлення теми і мети заняття.

4. Ознайомлення з новим матеріалом.

Учитель демонструє через екран навчальний матеріал у вигляді таблиці. Учитель ознайомлює учнів. Звертає увагу, що прислів'я та приказки об'єднують терміном «паремія».

Поняття	Визначення	Приклад
Прислів'я	«Стійкий народний вислів, який у стислій, влучній формі передає життєвий досвід, узагальнену думку, емоційну оцінку якогось явища» [30, с.140-141].	
Тематика прислів'їв	Любов до рідного краю	За рідний край – хоч помирай! Слова – полова, а праця –

	Праця Знання Розум, вдача людини Друзі Добро Правда Здоров'я	диво. Знання робить життя красним Не краса красить, а розум Вірний приятель – то найбільший скарб Добро довго пам'ятається Правда світліша за сонце Немає щастя без здоров'я
Приказка	«Близький до прислів'я влучний афористичний, іноді римований вислів» [30, с.137].	Кінець діло хвалить Що в кого болить
Крилатий вислів	«Влучні та яскраві образні вислови, що походять із літературних, історичних, філософських джерел, фольклору» [30, с. 81].	Україна! Доки жити буду, Доти відкриватиму тебе. <i>Василь Симоненко</i>
Афоризм	«Слова з метафоричним значенням, які широко вживаються і мають експресивне зabarвлення» [30, с. 81].	Авгієві стайні Геркулес Іуда

Хвилинка «Розв'яжімо цікаве питання».

Кажуть, забудькуватість – ознака геніїв. Один дуже заклопотаний професор, ідучи на роботу, забув удома 3 зошити з лекціями і авторучку. Після лекцій в університеті забув капелюха й окуляри, у кав'ярні, де випив склянку кави, залишив портфель і носовичка, в автобусі – парасольку і плащ. А коли повернувся додому, то натиснув на дзвінок сусідської квартири.

Стільки речей втратив геніальний професор за один день?

(Ігор Січовик)

Правда ж, спізнав він, **почому ківш лиха?** [50, с.148].

Гра «Мій улюблений вислів».

Учитель поширює покликання на сайт <https://uk.wikiquote.org/wiki>

Завдання. Оберіть три прислів'я, які за тематикою для вас найближчі. Випишіть їх. Поясніть, як ви розумієте сутність виписаних висловів? У яких життєвих ситуаціях ви будете їх вживати?

Діалог-дискусія.

Учитель наводить цитату. «Значна частина паремій містить у собі досвід українського народу щодо чинних законів, стратегій, тактик, принципів, закономірностей, тенденцій і под. ведення комунікації» [34, с. 6].

Далі пояснює цитату. Висуває проблемні питання для обговорення.

Проблемні питання.

Чи справді прислів'я і приказки відтворюють досвід українського народу?

Чи відображають прислів'я та приказки традиції і звичаї українців?

Чи містять прислів'я та приказки інформацію про зовнішні та внутрішні ознаки людини?

Словник-довідник прислів'їв і приказок

Коли сидиш у ряду, давай коляду

Байка байкою, а борщ стигне.

Степ та воля – козацька доля

Без верби і калини нема України

Для нашого Федота не страшна робота

Старший Галич відо Львова

Дай, Боже, нашими устами мед пити

Паляниця – хлібові сестриця

Дівчина – як у лузі калина

Учитель коментує, що національного колориту пареміям надають спеціальні слова: *коляда, калина, Україна* та ін.

Кожен учень коментує, під'єднується до обговорення.

Вправа-міркування. Прочитайте вислови. У якій ситуації вони доречні? Коли би їх вживали ви? Складіть речення. Напишіть його в чаті.

Навчання в молодості – різьба по каменю, у старості – креслення на піску (Талмуд).

Чого не навчався б, ти навчаєшся для себе (Петроній)

Якщо ви володієте знанням, дайте іншим запалити від нього свої світильники (Т. Фулпер).

Гнучкість розуму може замінити красу (Стендаль).

Освіта – скарб, праця – ключ до нього (П. Буаст).

Підсумок уроку. Рефлексія.

«Незакінчене речення». Завершити речення.

Під час цього уроку я вивчив...

У ході уроку я навчилася вживати ...

Урок навчив мене розуміти...

Експрес-інтерв'ю. За допомогою одного слова окресліть: «Що найважливіше в прислів'ях та приказках?»

Домашнє завдання.

Який вислів сьогодні вам найбільше сподобався? Оберіть його як тему власного висловлення і розгорніть до есе. Свої матеріали надсилайте в групу класу в телеграмі.

3.2. Особистісно зорієнтований урок фразеології із застосуванням дослідницького підходу

Тема. Стилiстична зумовленiсть фразеологiзмiв (11 клас).

Мета: формувати предметнi компетентностi: активiзувати й поглибити знання про стилiстичну норму; розглянути питання про вживання фразеологiзмiв у рiзних стилях; актуалiзувати знання про фразеологiзми та iх значення, вiдстежити яку роль вiдiграють фразеологiзми в художнiх текстах; поглибити вмiння використовувати фразеологiзми у власному мовленнi; збагатити фразеологiчний запас учнiв.

Методи, прийоми та форми роботи: використання ресурсу Google Meet, демонстрацiя екрану, робота з електронними словниками, робота в чатi, розповiдь учителя, навчальна презентацiя, робота з iнформацiєю на екранi, робота з текстом, робота з iнформацiйними джерелами.

Завдання уроку:

Учнi повиннi знати:

- основнi ознаки фразеологiзмiв рiзних типiв;
- способи тлумачення фразеологiзмiв;
- стилiстичнi функцiї фразеологiзмiв;
- фразеологiчне значення.

Учнi повиннi вмiти:

- видiляти фразеологiзми за iх стилiзовими ознаками;
- оцiнювати виражальнi можливостi фразеологiзмiв;
- уживати фразеологiзми у власному мовленнi вiдповiдно до рiзних ситуацiй.

Вид уроку: дистанцiйний урок нових знань.

Перебіг уроку

1. Організаційний момент. Створення позитивного настрою. Учитель звертається до учнів, аби всі вони увімкнули камери. Посміхнулись.

Хвилинка-комплімент

Завдання: Подивіться один на одного. Що ви бачите особливе сьогодні у вашого співбесідника? Скажіть один одному комплімент? Уживайте формули ввічливості.

Мотивація навчання. Учитель звертається до учнів запитаннями й просить написати відповіді в чаті. Після запису найцікавіші думки озвучуються.

Як на вашу думку, фразеологізми зумовлені стилістично?

Чи використовуєте ви фразеологізми усно або письмово?

Який ваш улюблений фразеологізм?

5. Актуалізація опорних знань. Пригадаймо, що таке фразеологізми.

Дослідницька вправа з елементами абстрагування. Прочитайте фразеологізми. Поясніть їх значення. З використанням цих прикладів назвіть ознаки фразеологізмів. Чи всі вони стилістично однакові?

Стара лисиця, свій у дошку, з однієї глини зліплений, як корова язиком злизала, до сьомого поту, горобина ніч, чугуївська верства, чорна кішка пробігла, і вухом не вести, як громом прибитий, і вуст не розтулити, грошовий мішок, ласий шматочок, важкий камінь давить душу, камінь спотикання, розводити антиномії, дамоклів меч, втрачати голову, опустити руки, волосся стає дибки, пальчики оближеш.

6. Повідомлення теми і мети заняття.

7. Ознайомлення з новим матеріалом.

Слово вчителя.

Учитель демонструє через екран навчальний матеріал. Коротко коментує його. Фразеологізми різні за стилістичними особливостями. Вони можуть активно вживатися в мові (на чесне слово, свіжим оком) чи перебувати в пасиві, тобто це застарілі фразеологізми (забити в колодку

«покарати», глянути недобрим оком «зурочити»). Фразеологізми мають потужні виражальні можливості, це експресивні одиниці – ні сном ні духом «зовсім не знати», і в ложці води не спіймаєш «дуже хитрий». Фразеологізми передають настрій і почуття: *аж душа радіє* «радість», *оце так штука!* «здивування». Фразеологізми здатні надавати оцінку (позитивну чи негативну) – *гострий на язик, золоті руки, розумна голова, велике цабе*. За функціонально-стилістичними ознаками фразеологізми поділяють на розмовні – *воду варити, теревені правити*; фольклорні – *казка про сірого бичка, ні слуху ні духу*; книжні – *від альфи до омеги, нитка Аріадни*. Фразеологізми використовують майстри слова з метою оцінки зображуваного (за словом до кишені не полізе, ні риба ні м'ясо), для вираження різних емоційних станів (як на духу, витріщити очі), з метою створення гумору та сатири (розказувати про Химині кури). Дуже часто фразеологізми використовують як заголовки (Баба Палажка і баба Параска – назва твору І. Нечуя-Левицького) (теорію укладено за *джерелом Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови*) [102].

Дослідницька вправа з елементами експерименту. Прочитайте речення, що містять фразеологізми. Замініть слова, які виділені, на фразеологізми з довідки. Чи змінюється щось в експресивно-оцінному плані речення? Яку роль відіграють у ньому фразеологізми? Створіть власні варіанти речень і напишіть їх у чаті.

1. Навіщо було **сваритися** і **напружувати** ситуацію? 2. Баришня відхилилася вбік цілою своєю постаттю - красовито й подивилася вона на мене, **здивовано** – у глиб моїх очей дивилася.. (В. Чапля). 3. Терентій сердито сплюнув... Шкода, що немає Бабака. Він би **провчив**..(М. Рудь). 4. Та досить вам **лихословити**! 5. Маруся їхала конем. Була змучена і фізично, і морально. Опришок **пильно дивився** на неї.. (Г. Хоткевич). 6. Набридло йому **слухати наставлення** – все батько повчає. 7. То було слово самого життя; слово чоловіка, котрий не тільки бачив лихо, а й **особисто** відчув його

(Панас Мирний). 8. – В тебе слово як свердел; і говориш ти дошкульно (І. Нечуй-Левицький).

Довідка: *дратувати гусей; підливати масла в огонь; дивитися великими очима; показати, де козам роги правлять; точити язики; не спускати ока; слухати лекції; на своїй шкурі, язик як бритва.*

Дослідницька вправа - конструювання. Скористайтесь покликанням на банк крилатих висловів - <https://www.ukrlib.com.ua/quotes/>. Випишіть 3 крилаті вислови, які би, на вашу думку, стали би актуальними для вашої комунікативної практики. Прочитайте їх.

Дослідницька вправа з елементами аналізу тексту. Прочитайте текст (читання вголос). Який би фразеологізм з уживаних у ньому ви би використали як заголовок? Випишіть фразеологізми і з'ясуйте їх стильові характеристики.

О язик людський! Складу тобі хвалебну пісню, бо хто ж, як не я, спроможеться! Буваєш такий злий, що сієш вітер, щоб вітром жати, а то такий добрий, як чортового назимка-бузівка хата. А то як нападе на тебе, язичку, сім зарічанок, то насилу відгризешся від них. А то вже так збісишся, як скажена баба, що їй сам чорт на махових вилах у вікно чоботи подавав, бо підступитись боявся...

О язик людський! Мов та скаженюка, вмієш стати цапа, а то розпалюєшся, мов оса, а то тіпаєшся, наче тебе окропом обито. Комолий-безрогий віл навіть тулею здатний ударити – й отак язик, мов комолий віл. О, ти, як і пес, не станеш голої кості глитати, дулю не станеш ковтати. Славний такий удався, що хоч і гірко буває з'їсти, а шкода покинути, такий ласий, як кіт на ковбаси, тобі хоч біс, аби яйця ніс...

О людський язик! Буваєш ти великий, як ломака, а дурний, як собака. А то схожий на пня, порохнею напханого, і щоб порозумнішати – ого ще скільки літ годилося б тобі свиней пасти. А зорати б тебе, язиче, на зяб, та засіяти ріпою, та викосити ріпу косою, та згодувати ріпу орлам піднебесним, ото б ти вже не був такий молодий та дурний, а став би

старіший та ще дурніший. Буваєш ти голосний, як дзвін, а хоч довбнею вбий, як почнеш брехати – наче ціпом махати, і до стовпа обізвешся, а той стоїть. Язиче, язиче, лихо тебе миче, доведеш мене до Києва – й перекупці позичиш!

О людський язик! Умієш патякати, варнякати, торочити – після тієї та знов тієї, що на рот налізе, аж вода в решеті не встоїться. Такого вмієш наверхзти, що й купи не держиться, що і в головах низько, бо великий мастак киселем млинці помазати й почепити на паркані сушитись. Ти, язиче, немовби жорновий камінь, на якому тільки чортам тютюн молоти. Умієш так тихесенько шепотіти, що за твоїм шепотом і крику півня не почувеш. А що вже казати про твоє вміння переливати з пустого в порожнє...

О людський язик! Чогось веселого з'ївши, вмієш на глузи підняти, щоб народ із твоїх кепкувань сміявся й аж кишки рвав... Смієшся, коли покажуть копійку, й коли дадуть їсти кишку, й коли поставлять перед носом миску лемішки... (Євген Гуцало) [117, с. 123].

Дослідницька справа на актуалізацію. Фразеологізми бувають у ролі заголовків і художніх, і публіцистичних, і наукових творів. Вони виконують такі функції: зацікавлення читача; змістову; проблемну; висновкову; дають поради; прагматично-ф'ючерсну. Пригадайте назви творів українських письменників. До якого функціонального типу ви цю назву зарахуєте?

Дослідницька справа з елементами класифікації.

Прочитайте фразеологізми. Згрупуйте їх за значенням. Які з них є синонімічні чи антонімічні?

Яблуку ніде впасти, точити лясси, сидіти склавши руки, ні пари з уст, майстер на всі руки, знімати стружку, полягти кістьми, і за холодну воду не братися, тримати язик за зубами, не іграшки, плескати язиком, як оселедців у бочці, намити шию, правити теревені, золоті руки, рогубити обручі від макітри, розгубити ролики, велика риба, знатна птиця, як раз плюнути.

Підсумок уроку. Рефлексія.

Кожен учень висловлюється щодо засвоєних на уроці знань та вмінь.

Домашнє завдання.

Складіть короткий фразеологічний-словник «Мої улюблені фразеологізми», складіть з ними речення.

Висновки до третього розділу

Особистісно зорієнтований урок із фразеології має чітку структуру. На початку уроку важливо «особистісно» організувати кожного учня, налаштувати його на плідну позитивну співпрацю. Доцільно використовувати хвилинки-компліменти, хвилинки ввічливості, у ході яких створювати умови для вживання фразеологізмів.

Під час організації уроку з фразеології учитель повинен уважно ставитися до навчального матеріалу, добирати такі приклади, що позитивно налаштовують учня, не зловживати просторіччям, а це характерно для багатьох фразеологізмів. Тексти повинні відображати національну специфіку й орієнтуватися на патріотичне виховання. Слід мотивувати до засвоєння фразеологізмів на будь-якому етапі, чітко усвідомлювати цілі навчання.

Важливою заключною частиною уроку є рефлексія, у ході якої слід проговорити результати засвоєння знань з кожним учнем.

Слід відзначити, що уроки з фразеології – це змінна константа, їх постійно слід оновлювати, збагачувати новим навчальним матеріалом. Фразеологічне багатство мови здатне вплинути на формування висококваліфікованого майбутнього фахівця.

ВИСНОВКИ

Аналіз особистісно зорієнтованого підходу до дистанційного вивчення фразеології в середній школі засвідчив, що цей підхід ефективний і сприяє якнайглибшому опануванню фразеологічного матеріалу. Результати нашого дослідження висвітлюємо в основних аспектах нижче.

1. Особистісно зорієнтований фразеологічний педагогічний дискурс формує індивідуальний світогляд учня, розвиває його духовність, бо у фразеологізмах відображено все життя українського народу – від давнини до сучасності. Уважне ставлення до вивчення фразеології в школі зробить запас фразеологізмів кожного учня багатим й прагматично скерованим.

2. Особистісно зорієнтований підхід – це сукупність особистісно скерованих методів, зосереджених навколо певного учасника мовно-освітнього процесу; з допомогою таких методів здійснюється індивідуальне виховання і навчання. У ході застосування особистісно зорієнтованого підходу активізується пізнавальна діяльність учня, активізуються його інтелектуальні та творчі здібності.

3. Особистісно зорієнтоване навчання – позитивно ціннісне, адже сприймається в контексті позитивно-розвивальної реалізації особистості. Результат цього навчання як конструктивної практики учіння – освічений, моральний, гуманний, креативний учень та мотивований до розвитку та вдосконалення вчитель.

4. Особистісно зорієнтоване навчання – діяльність двох суб'єктів. Це активна синенергія двох діяльностей, що залучені до навчального процесу. Учень й учитель постають як енергійні діячі, мотивовані, скеровані на результат. Обоє активно мотивовані, працюють на засадах партнерства, актуалізують продуктивну співпрацю й самопізнання.

5. Під особистісно зорієтованим підходом до навчання фразеології розуміємо суб'єкт-суб'єктну концепцію навчання, скеровану на саморозвиток і вдосконалення особистості й учня, й учителя; у межах цієї

концепції фразеологія засвоюється з урахуванням знань, умінь, навичок, досвіду кожного учня, з акцентом на його індивідуальних потребах, мотивах, здібностях, інтересах, творчих нахилах.

6. Фразеологізми допомагають пізнати національні особливості рідної мови, культури; сформувати ціннісні орієнтири – вікових національних ідеалах; вони збільшують знання й уявлення про світ речей і почуттів – через влучну характеристику, через образну доміную, через яскраве порівняння. Посередництвом фразеологізмів учні долучаються до величезного світу української культури, історії, опановують національний вимір почуттів й оцінок. Фразеологізми розвивають індивідуальні особливості мислення: глибина, гнучкість, широта, усвідомленість, самостійність, чутливість до допомоги, критичність тощо.

7. Особистісно зорієнтований урок фразеології на всіх його етапах активізує й розвиває пізнавальну активність учнів, забезпечує самопізнання й саморозвиток; створює задовільні етичні та естетичні умови; Бути позитивно налаштованим і формувати гарний емоційний клімат засобами вміло дібраних фразеологічних одиниць; самомотивує учня; є інтегрованим; створює оптимальні умови для фразеологічної комунікації; забезпечує реалізацію саморефлексії; орієнтований на розбудову креативності учня.

8. Особистісно зорієнтоване навчання фразеології тісно пов'язане з компетентною освітою, зокрема з комунікативною компетентністю. Чим більше засвоює учень фразеологізмів, тим багатше його мовлення, тим більше його цінуватимуть у майбутньому на ринку праці.

9. Дистанційне навчання фразеології – це таке, що дозволяє опановувати фразеологізми поза межами аудиторії; це аудиторне заняття за розкладом, але через спеціальні дистанційні платформи; у форматі самостійного виконання – у будь-який зручний час; або завдання з тривалим терміном, виконати яке потрібно на чітко визначений день.

10. Дистанційне навчання фразеології – доступне, легко пояснюване, варіабельне, інформаційно заощадливе, множинне в часі. Інформаційно-

комунікативні технології дають широкі можливості для навчання фразеології, хоча і зумовлюють дистанційне навчання. Робота з мовним матеріалом у мережі є мотиватором особистісного розвитку.

11. Особистісно зорієнтоване дистанційне навчання із фразеології української мови – це зорганізована на засадах співпраці і партнерства взаємна діяльність учителя й учнів, результатом чого є прагматично й комунікативно засвоєні фразеологізми – за допомогою систем Moodle, пошукових ресурсів Google, соціальних мереж, гаджетів тощо.

12. Активно впроваджується для вивчення фразеології дослідницький підхід. Різні дослідницькі справи передбачають: аналіз та синтез ознак фразеологізму, порівняння фразеологізму з іншими одиницями мови (словами, словосполученнями, реченнями), класифікацію фразеологізмів, пропонування власних визначень фразеології, фразеологізму. Дослідницькі завдання допомагають опанувати краще теоретичний матеріал, усвідомити логічні зв'язки у системі фразеологізмів. При цьому велику дидактичну вагу мають фразеологічні диктанти, фразеологічні практикуми, робота з електронними словниками тощо.

13. Дослідницькі і проблемні справи з української фразеології здатні підготувати фразеологічно грамотну людину, з високим рівнем комунікативно-фразеологічної компетентності, що заґрунтована на системі знань про фразеологію, її національно-культурну вагу. Крім того, дослідницькі справи – особистісно зорієнтовані. За своїм змістом вони спонукають кожного до дослідницько-пошукової діяльності, до аналізу й синтезу інформації, до пошуку відповіді на проблемне завдання.

14. Урок із фразеології передбачає креативну навчальну діяльність, результатом якої є особа, здатна мислити творчо й позитивно, критично оцінювати себе та інших, інтелектуально й культурно розвинена, яка здійснює комунікативну фразеологічну діяльність за різних, у тому числі й конфліктних ситуацій. Творчо орієнтовані інтерактивні завдання, есе, творчі на науково-дослідні проекти.

15. У процесі вивчення фразеології ефективним напрямком є самостійна робота. Вона дозволяє зануритись у розв'язання певної проблеми, також вона передбачає варіабельність. У межах самостійної роботи кожен учень легко отримує індивідуальне завдання.

16. Особистісно орієнтоване навчання фразеології є оптимальним за дистанційних умов, які дозволяють кожному учневі на відповідному рівні опанувати фразеологізми. Інформаційно-комунікаційний простір, гаджети, що дають до нього доступ дозволяють індивідуалізувати навчання фразеології на кожному етапі, а також під час діагностики знань.

17. У подальшому вважаємо за необхідне ґрунтовніше розглянути питання використання гаджетів на уроках української фразеології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аношкіна Г. Проблемно-пошукова, дослідницька діяльність учня на уроках словесності. *Українська мова та література в школах України*. 2015. № 7-8. С.64-65.
2. Бацевич Ф. С. Філософія мови : Історія лінгвофілософських учень : Підручник. К.: ВЦ «Академія», 2008. 240 с.
3. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : підручник. К.: ВЦ «Академія», 2011. 304 с.
4. Береза Т. Гарна мова – одним словом: словник вишуканої української мови. Львів: Априорі, 2017. 420 с.
5. Бондаренко Н. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу. *Дивослово*. 2013. № 12. С.2-7.
6. Бондаренко Н. Соціальне спрямування сучасних технологій навчання української мови старшокласників. *Дивослово*. 2018. № 9. С.2-6.
7. Бондаренко Ю. Особистісно зорієнтоване навчання: методико-літературні аспекти. *Дивослово*. 2021. № 1. С. 2-7.
8. Бондаренко Ю. Особистісно зорієнтоване навчання: методико-літературні аспекти. *Дивослово*. 2021. № 2. С. 2-7.
9. Бондаренко Ю. Самостійна робота як спосіб реалізації загальнодидактичних та методико-літературних завдань. *Дивослово*. 2018. № 3. С.19-24.
10. Борисенко В. Інформаційна графіка на уроках української мови. *Українська мова та література в школах України*. 2017. № 2. С.17-20.
11. Борисенко В. Проблемні справи на уроках української мови. *Українська мова й література в сучасній школі*. 2013. № 3. С.17-22.
12. Босак С. Методи особистісно орієнтованого навчання. *УМЛШ*. 2003.8. С. 37-41.

13. Босак С. Особистісно-орієнтоване навчання – у практиці. *Українська мова і літ-ра в школі*. 2003. № 8. С. 37 - 41.
14. Босак С. Фразеологічне багатство української мови. 10-й клас. *Дивослово*. 2020. № 2. С. 6-9.
15. Варзацька Л. Особистісно зорієнтоване навчання в старшій школі. *Вісник Львівського університету. Серія філологічні науки*. 2010. Вип.50. С. 47-56.
16. Варзацька Л. Формування оргдіяльнісних умінь на уроках української мови в старшій школі на академічному рівні: метод. посіб. К.: Педагогічна думка, 2012. 144 с.
17. Вивчення української мови в аспекті особистісно зорієнтованої технології навчання. Вилучено з джерела: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2017/2_2017/10.pdf
18. Габідулліна А. Р. Навчально-педагогічний дискурс як лінгвістичний феномен. *Мовознавство*. 2009. № 6. С.70-78.
19. Голуб Н. Ситуативний метод на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 7. С. 18 – 23.
20. Горошкіна О. М., Попова Л. О. Сучасний урок української мови: від планування до проведення. Х.: Видавнича група «Основа», 2010. 111 с.
21. Горошкіна О., Караман О. Формування креативності майбутніх учителів української мови як лінгводидактична проблема. *Українська мова і література в школах України*. 2014. № 12. С.29-33.
22. Гошовська О. Формування ключових компетентностей учнів на уроках української мови та літератури через мовленнєву діяльність. *Дивослово*. 2018. № 9. С.7-9.
23. Греб М. Національно-культурний компонент змісту навчання лексикології і фразеології української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2017. № 6. С.3-7.
24. Греб М. Лінгводидактичні засади навчання лексикології і фразеології майбутніх учителів початкової школи в умовах вищого

навчального закладу. *Українська мова і література в школах України*. 2015. № 1-2. С.4-7.

25. Демська-Кульчицька О. М. Фразеологія. К.: Вид.дім «Києво-Моглилянська академія», 2008. 74 с.

26. Донченко Т.К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. К., 1995.- С. 22-43, 65-86.

27. Дроздовський Д. Виклики й перспективи реформування сучасної освіти в Україні. *Дивослово*. 2018.№ 1. С. 2-6.

28. Дружененко Р. Перспективи актуалізації комунікативно-прагматичної основи навчання української мови. *Українська мова та література в школах України*. 2014. № 1. С.15-18.

29. Дудар Ю. Фразеологія. Узагальнення й систематизація вивченого з теми в 5-му класі. *Українська мова та література*. 2013. № 4 (764). С.29-31.

30. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ: Либідь, 2001. 224 с.

31. Забіяка В. А., Забіяка І. М. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування : практ. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2015. 304 с.

32. Ковальова Н. Фразеологізми як ефективний засіб удосконалення мовлення старшокласників. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. № 22 (209). Ч.ІІ. С. 50-56.

33. Колесникова І. Українська фразеологічна мікросистема «Риси характеру людини». *Дивослово*. 2012. № 7. С.45-47.

34. Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф. Комунікативний кодекс українців у пареміях: Тлумачний словник нового типу. Дрогобич: Коло, 2010. 272 с.

35. Коцар О. Фразеологізми з антропоцентричним компонентом: особливості опрацювання. *Дивослово*. 2020. № 7-8. С.45-49.

36. Кучеренко І. А. Цілевизначення як основа проектування сучасного уроку української мови. Вилучено з джерела:
file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Nznuoaf_2013_40_52.pdf

37. Кучеренко І. Загальнодидактичні і лінгвометодичні вимоги до сучасного уроку української мови. *Українська мова й література у сучасній школі*. 2013. № 10. С. 12-17.

38. Кучеренко І. Особистісно зорієнтоване навчання – домінантна модель реалізації концепції «Нова українська школа». *Дивослово*. 2018. № 10. С. 2-4.

39. Кучеренко І. Особистісно зорієнтоване навчання – домінантна модель реалізації концепції «Нова українська школа». *Дивослово*. 2018. № 11. С. 9-14.

40. Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі : Монографія. Умань, ФОП Жовтий О.О., 2014. 410 с.

41. Кучеренко І. Технологічний аспект вивчення української мови. *Дивослово*. 2018. № 6. С.2-7.

42. Лавренюк В. Інноваційні і традиційні підходи у викладанні лінгвістичних дисциплін. *Дивослово*. 2020. № 2. С. 2-5.

43. Ліферук А. Фразеологічні одиниці української мови. Основні ознаки фразеологізмів. 10-й клас. *Українська мова та література*. 2013. № 4 (764). С.32-33.

44. Лященко М. Формування мовної компетенції майбутніх педагогів у процесі викладання української мови. *Українська мова та література*. 2011. № 8 (696). С.3-6.

45. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр». К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.

46. Мацько Л., Семенов О., Голуб Н., Романенко Ю., Мацько О., Сидоренко О. Українська мова. 10 клас. Профільний рівень, українська філологія: навчально-методичний посібник. К.: Дивослово, 2020. 520 с.

47. Мельничук Ю., Акуліна О. Жанр есе в шкільній практиці: класика чи інновація? *Українська мова і література в школах України*. 2017. № 12. С.17-19.
48. Методичні рекомендації щодо викладання української мови і літератури у 2020/2021 навчальному році. *Дивослово*. 2020. № 7-8. С.2-9.
49. Микитюк О. Сучасна українська мова: самобутність, система, норма : навч.посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. 440 с.
50. Мовчун А. Мовні скарби: Вивчення фразеологізмів у школі: Навч.-метод.посібник. К.: Либідь, 2000. 192 с.
51. Мордовцева Н. Особливості використання лінгвістичних текстів на уроках української мови. *Українська мова та література в школах України*. 2013. № 6. С.2-4.
52. Мороз О. А., Постельняк Л. Р. Урок Лексикології української мови в сучасній школі: традиційний та інноваційний підходи. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Випуск 30. Том 2. С.76-80.
53. Нагрибельна І. Формування лексичного запасу учнів засобами самостійної роботи. *Українська мова і література в школах України*. 2017. № 10. С.16-17.
54. Нечепуренко О. Прислів'я та приказки як носії ментальності народу. *Українська мова та література*. 2013. № 1-2. С.69-73.
55. Омельчук С. А., Кумейська Н. В., Середа Л. В., Чаловська М. В. Сучасний урок української мови в 7 класі. Х.: Вид. група «Основа», 2007. 208 с.
56. Омельчук С. Українська лінгводидактична термінологія з погляду нормативності. *Українська мова і література в школах України*. 2014. № 10. С. 14-19.
57. Омельчук С. Учніське наукове Учніське наукове лінгвістичне дослідження як ефективний засіб формування дослідницької компетентності. *Українська мова та література в школах України*. 2013. № 12. С.20-28.

58. Омельчук С. Дослідницький підхід до навчання мови : лінгводидактичний словник-довідник : навчальний посібник. К.: [б.в.], 2015. 56 с.
59. Омельчук С. Українськам лінгводидактична термінологія з погляду нормативності. *Українська мова і література в школах України*. 2014. № 10. С.14-19.
60. Омельчук С., Романенко Ю. Уроки української мови для 10 класу. К.: Дивослово, 2019. 264 с.
61. Омельчук С., Романенко Ю. Уроки української мови для 11 класу. К.: Дивослово, 2020. 286 с.
62. Омельчук С. Методи і прийоми навчання української мови: сучасний стан проблеми. *Дивослово*. 2013. № 6. С. 19-21.
63. Остапченко О. Ігрові проблемні завдання. Дидактична гра «Лінгвістична мозаїка». *Українська мова й література в сучасній школі*. 2013. № 4. С.67-69.
64. Остапченко О. Проблемні завдання та лінгвістичні ігри у вивченні лексики української мови. *Українська мова й література в сучасній школі*. 2013. № 2. С.12-14.
65. Островська К. Як створити мініконспект уроку української мови у вигляді ментальної карти. 2019. № 4. С. 6-8
66. Осьмакова М. Синонімічне та фразеологічне багатство української мови. 10 клас. *Українська мова та література в школах України*. 2013. № 12. С.45-47.
67. Пентилюк М. Актуальні проблеми української лінгводидактики в дослідженнях учених-методистів. *Дивослово*. 2016. № 9. С.2-5.
68. Пентилюк М. І. Особливості технології уроку мови. *Дивослово*. 1998. № 4. С. 16 -18.
69. Пентилюк М. Теоретичні засади методики навчання української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2013. № 5. С.2-6.

70. Пентилюк М. І., Горошкіна О. М., Попова Л. О., Нікітіна А. В., Мордовцева Н. В. Словник-довідник з української лінгводидактики / За заг. ред. М. Пентилюк. Х.: Видавнича група «Основа», 2016. 172 с.
71. Пентилюк М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови. *УМЛШ*. 2006. № 1. С. 15-20.
72. Пентилюк М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концепція когнітивної методики навчання української мови. *Дивослово*. 2004. № 8. С. 5-9.
73. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Сучасний урок української мови. Х.: Вид. група «Основа», 2007. 176 с.
74. Полінок О. Проектна діяльність як ефективний засіб навчання старшокласників української мови: теоретичний аспект. *Українська мова і література в школах України*. 2017. № 4. С. 11-14.
75. Пометун О. Інтерактивні методики та система навчання. К.: Шкільний світ, 2007. 144 с.
76. Пометун О. Як розвивати критичне мислення в учнів. *Дивослово*. 2018. № 5. С. 2-5.
77. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. К., 2002. 135 с.
78. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. К.: А. С.К., 2005. 192 с.
79. Програма гуртка «У світ фразеологізмів». Бібліотечка «Дивослова». 2019. № 4. С. 3-9.
80. Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2012. 436 с.
81. Рижук Л. Технологічна картка як форма планування навчальної діяльності. *Дивослово*. 2018. № 3. С. 16-18.
82. Рудницька О. Уроки української мови для 6 класу: навч. пос. К.: Дивослово, 2020. 350 с.

83. Савченко А. Творче моделювання уроків української мови з використанням ІКТ. *Українська мова та література*. 2011. № 8 (696). С.12-24.
84. Селігей П. Мовна свідомість – шанобливе ставлення до мови. *Дивослово*. 2012. № 7. С.40-44.
85. Сидоренко І. Вивчення фразеології. *Українська мова та література*. 2011. № 47-48 (735-736). С.9-13.
86. Симоненко Т. Нові форми проведення уроків з мови. *Дивослово*. 1998. №5. С.23-28.
87. Ситченко А. Інноваційні системи навчання та перспективи їх застосування в шкільному курсі української літератури. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2004. № 8. С. 12 - 16.
88. «Словники України» online. Вилучено з <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>
89. Словник української мови ONLINE. Томи 1-10. Вилучено з: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0>
90. Словник української мови: в 11 т. (онлайн). Вилучено з: <http://www.inmo.org.ua/sum.html>
91. Слюсаренко О. Урок-гра та його елементи як засіб активізації навчальної діяльності учнів. *Українська мова та література*. 2013. № 7 (767). С.25-32.
92. Смирнова Н. Інноваційні системи навчання на уроках української мови. *Українська мова та література в школах України*. 2013. № 12. С.40-42.
93. Соловець Л. Фразеологізми як засіб оцінки ситуацій вербальної і невербальної комунікації в повістях Бориса Грінченка. *Українська мова й література в сучасній школі*. 2013. № 9. С.32-36.
94. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. К.: ІЗМН, 1997.
95. Стефурак Р., Іванишин Н., Бабій І. Навчальний потенціал тестових завдань із лексикології в загальноосвітній школі. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2012. № 1. С. 45-48.

96. Стріха А. Д., Гуревич А. Ю. Цікава грамати́ка. К.: Рад. школа, 1991.
97. Строганова Г., Козловська Г. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій та Web-квестів на уроках української мови. *Українська мова й література в школах України*. 2015. № 6. С.23-26.
98. Сукмановська С. Інтерактивні технології навчання – засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках української мови під час вивчення лексикології. С. 478-481. URL : file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/rsev_2012_2012_67.pdf
99. Телішевська Л. Хмарні технології на уроках української мови та літератури. *Дивослово*. 2015. № 2. С. 2-15.
100. Угніч Р. Теорія і практика моделювання компетентнісного уроку. *Дивослово*. 2018. № 5. С.12-19.
101. Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія. Харків: Основа, 1990. 167 с.
102. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасно української мови : Навч.посіб. К.: Знання, 2007. 494 с
103. Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. 10-й клас. Рівень стандарту. *Дивослово*. 2018. № 7-8. С.2-15.
104. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004.
105. Український правопис. К.: Наукова думка, 2019. 392 с.
106. Фасоля А. Мета, зміст, технологія уроку. *Дивослово*. 2004. № 8. С. 19-25.
107. Фесай Н. Фразеологічне багатство української мови. 10-й клас. *Українська мова та література*. 2013. № 4 (764). С.34-38.
108. Фурманська О. Використання багатозначних слів у прямому і переносному значенні. Лексична помилка. *Українська мова і література в школах України*. 2017. № 12. С.47-48.

109. Хом'як І., Каркіч І. Компетентнісний підхід до навчання лексики в загальноосвітніх навчальних закладах. *Дивослово*. 2019. № 10. С. 2-5.
110. Хом'як І. Проблема типології уроків мови. *Теоретична і дидактична філологія*. Випуск 12, 2012. С. 122. – 129.
111. Хом'як І. Словникова робота як засіб формування лексичної компетентності. *Українська мова та література в школах України*. 2014. № 5. С.28-31.
112. Цінько С. Реалізація соціокультурної змістової під час узагальнення та систематизації знань з лексикології й фразеології в старшій школі. *Актуальні наукові дослідження в сучасному світі: XXV Міжуніверситетський науковий конференція, 26-27 травня 2017 рр.* : Сб.науч.трудов. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 5(25). С.111-116.
113. Чайка В. Основи дидактики : навчальний посібник. К. : Академвидав, 2011. 240 с.
114. Шиліна Г. Застосування дидактичних засобів Moodle для забезпечення дистанційного навчання української мови. *Українська мова та література в школах України*. 2014. № 5. С.21-27.
115. Шот Г. Творча компетентність як необхідний складник формування особистості. *Українська мова та література в школах України*. 2015. № 7-8. С.61-63.
116. Ющук І. Художній текст у вивченні мови. *Дивослово*. 2021. № 4. С.2-3.
117. Ющук І.П. Українська мова. Вправи: Навч.посібник. К.: Либідь, 2009. 368 с.
118. Янович Т. Комплекс вправ дослідницького характеру з теми «Фразеологія» (на основі твору Л. Костенко «Маруся Чурай»). 11-й клас. *Українська мова та література*. 2013. № 4 (764). С.39-40.
119. Енциклопедія освіти. К.: Юрінком Інтер, 2008. 626 с.

120. Омельчук С. Дослідницькі завдання з морфології за провідним логічним прийомом як засіб формування в учнів загальнопізнавальних умінь. *Українська мова й література в сучасній школі*. 2013. № 10. С.7-11.
121. Онлайн-бібліотека «Горох». Режим доступу: <https://goroh.pp.ua/>
122. Борисенко В. Дослідницькі завдання в системі мовної освіти. *Українська мова й література в сучасній школі*. 2013. № 5. С. 50-52.
123. Токарчук Б. Віршований словничок фразеологізмів. *Українська мова й література в сучасній школі*. 2013. № 5. С. 53-54.